

MEZAR YAZITLARI IŞIĞINDA HERAKLEIA PONTIKE, TIOS VE AMASTRIS KENTLERİNİN ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ SOSYO-KÜLTÜREL HAYATI İLE AİLELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

AN OVERVIEW OF THE SOCIO-CULTURAL LIFE AND FAMILIES OF HERAKLEIA PONTIKE, TIOS AND AMASTRIS IN THE ROMAN IMPERIAL PERIOD IN THE LIGHT OF GRAVE INSCRIPTIONS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 05 Nisan 2024	Received: April 05, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 06 Mayıs 2024	Peer Review: May 06, 2024
Kabul: 16 Temmuz 2024	Accepted: July 16, 2024

DOI : 10.22520/tubaar.1465346

Bülent ÖZTÜRK*

ÖZET

Herakleia Pontike (Zonguldak-Karadeniz Ereğli), Tieion-Tios (Zonguldak-Filyos) ve Sesamos-Amastris (Bartın-Amasra), Bithynia'nın doğusu ile Paphlagonia coğrafi (kültürel) bölgelerinin kesiştiği bölgede konumlanan, birbirine komşu üç kıyı antik kenttir. İlgili kentlerin mezar yazıtları sayesinde Roma İmparatorluk Dönemi'nde bölgenin yerel halkının sosyal, kültürel ve ailevi yaşamı (dil, din, eğitim, yarışmalar, festivaller vb.) ile aile bireylerinin kimliği hakkında değerli veriler elde edilebilmektedir. Her üç kentin günümüze ulaşan Roma İmparatorluk Dönemi mezar yazıtlarının büyük bir oranı Eski Hellence yazılmış olup az sayıdaki Latince veya Latince-Hellence çift dilli mezar yazıtı bölgedeki Romalı yönetici ve askerlere aittir. Bu durum, Roma hegemonyası altındaki bölgede Hellence'nin ortak bir halk dili kullanımının ve Hellen kültürünün sürekliliğini ortaya koymaktadır. Hellen kişi adlarının çoğunluğu arasında yer alan ve Hellen tanrı-tanrıçalarının adlarından türetilen çok sayıda *theophorik* ad, bölgedeki Hellen dinî inançlarının ve geleneksel-mitsel tanrı kültlerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Sayısı az olsa da bazı isimlerin Thrak, Bithyn, Paphlagon ve Pers kökenli olduğu anlaşılmakta, bu durum da bölgenin geçmişinde var olan ilgili kültürlerin devamlılığı veya bu kültürlerin yaşatılma çabası ile açıklanmaktadır.

* Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul / Türkiye.
e-posta: bulent.ozturk@msgsu.edu.tr ORCID: 0000-0002-0850-4719.

Bu makale "Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü" tarafından desteklenen ve yürütücüsü olduğum 2017-17 no'lu "Karadeniz Ereğli Müzesi Roma Dönemi Yazıtlar Kataloğu", 2019-34 no'lu "Tios Antik Kenti Yazıtlar Kataloğu", 2022-06 no'lu "Amastris Antik Kenti Roma Dönemi Yazıtlar Kataloğu" ile 24/BAP/05 no'lu "Epigrafik Belgeler Işığında Roma Dönemi Doğu Bithynia Kıyı Yerleşimlerinde Sosyo-Kültürel Hayat" projeleri kapsamındaki çalışmalarımızın ortak sonucu olarak üretilmiştir. MSGSÜ BAP Koordinatörlüğü'ne projelere vermiş oldukları bu kıymetli desteklerinden ötürü teşekkürü bir borç bilirim.

Mezar yazıtları, başka hiçbir kaynak grubunun sağlayamayacağı şekilde, bölgedeki ailelerin hane halkı örgütlenmesinin yanı sıra bireylerin kökenleri ve meslekleri hakkında da veri sağlamaktadır. Bithynia-Paphlagonia'nın bu bölümünde bazen bir çekirdek ailenin en geniş hâlini sunabilen mezar yazıtları olduğu gibi, bazen de bunun daha küçük yapılanmalarını bizlere tanıtan örneklerine rastlanmaktadır. Bölge insanların mezar veya mezar-onurlandırma yazıtlarında geçen *ephebarkhos*, *paidotribes*, *gymnasiarkhos*, *tropheus*, *palaistes* gibi unvanlar ilgili kentlerdeki *gymnasion* eğitim kurumlarının ve *agon*'ların varlığına ve olası devamlılığına işaret etmektedir. Ayrıca *threptos/threpte* (besleme), *seb(b)aston apeleutheros* (imparatorların azatlısı) gibi unvanlar, ilgili kişilerin sosyal sınıfını; *oikonomos* (çiftlik kahyası), *iatros* (doktor), *naukleros* (armatör/deniz tüccarı), *zographos* (ressam), *bouleutes* (meclis üyesi), *paraphylaks* (kırsal alan bekçisi) unvanları ise hem bu mesleklerin veya idari makamların varlığını hem de yine bu kişilerin (ve ailelerinin) toplum içerisindeki statüsünü ve sınıfını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bithynia, Herakleia Pontike, Tios, Amastris, Epigrafi, Yazıtlar, Mezarlar

ABSTRACT

Herakleia Pontike (Zonguldak-Karadeniz Ereğli), Tieion-Tios (Zonguldak-Filyos), and Sesamos-Amastris (Bartın-Amasra) are three neighboring ancient coastal cities located at the intersection of the geographical (cultural) regions of eastern Bithynia and Paphlagonia. The grave inscriptions of these related cities provide valuable insights into the social, cultural, and family life of the local community in the region, including language, religion, education, competitions, festivals, and family identity during the Roman Imperial Period. Most surviving Roman grave inscriptions from all three cities are in Greek. In contrast, a small number of Latin or Latin-Greek bilingual grave inscriptions belong to Roman administrators and soldiers in the region. This situation reveals the continuity of the use of Greek as a common vulgar language and the Greek culture in the region under Roman hegemony. The numerous *theophoric* names, derived from the names of Greek gods-goddesses, appearing among the majority of Greek personal names, can be regarded as an indicator of Greek religious beliefs and traditional-mythical deity cults in the region. Although few, it is understood that some of the names are of Thracian, Bithynian, Paphlagonian, and Persian origin, which is explained by the continuity of the related cultures that existed in the past of the region or the effort to keep these cultures alive. The funerary inscriptions of all three cities provide data on the families' household organization in the region and the origins and occupations of individuals in a way that no other source can provide. In this part of Bithynia-Paphlagonia, there are grave inscriptions that can present the largest form of a nuclear family, as well as examples that introduce us to smaller structures of this kind. Titles such as *ephebarkhos*, *paidotribes*, *gymnasiarkhos*, *tropheus*, *palaistes*, etc. mentioned in the regional grave or grave-honorific inscriptions indicate the existence and/or possible continuity of *gymnasia*, educational institutions, and *agones* (competitions) in the related cities. In addition, titles such as *threptos/threpte* (feeder), *seb(b)aston apelutheros* (emperors' freedman) reveal the social class of the persons concerned, while titles such as *oikonomos* (steward), *iatros* (physician), *naukleros* (ship owner, trader), *zographos* (painter), *bouleutes* (councillor), and *paraphylax* (guard in the rural area) reveal both the existence of these professions and the status and class of these persons (and their families) in society.

Keywords: Bithynia, Herakleia Pontike, Tios, Amastris, Epigraphy, Inscriptions, Graves

GİRİŞ

Antik Çağ toplumlarının sosyal ve kültürel hayatını anlayabilmek, toplumların içerisindeki herhangi bir sınıfa ait ailelerin ve bireylerin yaşantısını tanımlayabilmek için Antik ve Orta Çağ yazarlarından bize ulaşan sistematik bilgilerin yanı sıra; her türden yazılı-yazısız arkeolojik belgenin değerlendirilmesinin gerekliliği bilinmektedir. Arkeolojik belge grubunun içerisinde yer alan epigrafik kaynakların çoğunluğu ise -bazıları propaganda içeriyor olsa dahi- ait olduğu dönemin içinden doğrudan elimize ulaştığı için birincil nitelikli kaynak grubu içerisinde gösterilir. Mezar yazıtları ise epigrafik kaynaklar arasında sayıca en geniş grubu oluşturmalarının yanı sıra ait oldukları dönemin sosyal, kültürel, toplumsal ve aile hayatına dair doğrudan veya dolaylı bilgiler sunarlar.

Bu yazıda, Antik Çağ Bithynia bölgesinin doğusu ile Paphlagonia bölgesinin batı-kuzeybatı sınır hattının kesiştiği bölgede konumlanan (Fig. 1), batıdan doğuya sıralandığı hâliyle birbirine sınır komşusu olan antik kıyı kentleri Herakleia Pontike (Zonguldak-

Karadeniz Ereğli), Tiejon-Tios (Zonguldak-Filyos) ve Sesamos-Amastris'ten (Bartın-Amasra) kayda geçen mezar yazıtları ışığında bölgenin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki sosyal ve kültürel hayatı ile ailelerine genel bir bakış sağlanmaya çalışılacaktır. Günümüzde Türkiye'nin Batı Karadeniz Bölgesi'nin kıyı bölümüne konumlanan bu üç kent alanını kapsayan bölgede son 20 yıl gibi kısa bir süre zarfında yürütülmüş olan arkeolojik kazılar, yüzey araştırmaları ve müze çalışmaları yeni verileri de ortaya koymaya başlamıştır. Zira bu çalışmalarda keşfedilen mezar taşları ile yazıtları, daha önceki yayınlardan görseli ve/veya bilgisi ile tanınan ve günümüze ulaşanların yanına, yeni veri kaynakları olarak eklenmiş ve sahip olunan mevcut bilgilerin güncellenmesine olanak tanımıştır.¹ Özellikle, Roma İmparatorluk Dönemine ait mezar yazıtları sayesinde, ilgili bölge halkının o dönemdeki sosyal ve kültürel hayatına, ailelerine ve aile yapılanmasına dair kıymetli bilgiler elde edilebilmektedir.

Figür 1

Doğu Bithynia – Batı Paphlagonia Haritası: Herakleia Pontike, Tios-Tiejon, Sesamos-Amastris / *Map of Eastern Bithynia – Western Paphlagonia: Herakleia Pontike, Tios-Tiejon, Sesamos-Amastris* (©Barrington Atlas of the Greek and Roman World, 2000, Map 86).

¹ Tios kazıları hk. bkz. Atasoy ve Yıldırım (Ed.), 2015; Yıldırım, 2017, s. 206–242; Yıldırım, 2021, s. 383–422; Yıldırım, 2022, s. 855–875; Yıldırım, 2023, s. 33–51; Amastris yüzey araştırmaları hk. bkz. Bağdatlı-Çam ve ark., 2019a, s. 169–188; Bağdatlı-Çam ve ark., 2019b, s. 53–74; Bağdatlı-Çam (Ed.) 2022; Ereğli Müzesi epigrafi çalışmaları için bkz. Öztürk ve Sönmez, 2009, s. 129–138; Öztürk ve Sönmez, 2011, s. 155–166; Öztürk, 2016a, s. 682–698; Öztürk, 2016b, s. 99–103; Öztürk, 2016c, s. 81–110; Öztürk, 2016d, s. 227–233; Öztürk, 2016e, s. 83–91; Öztürk, 2017, s. 213–221; Öztürk, 2021a, s. 143–155; Öztürk, 2021b, s. 9–28. Tios epigrafi çalışmaları için bkz. Öztürk, 2015, s. 82–111; Öztürk, 2018, s. 717–740. Öztürk ve Sönmez, 2015, s. 112–122; Amasra Müzesi ve Amastris yüzey araştırmaları epigrafi çalışmaları için bkz. Öztürk ve Öztürk, 2016, s. 231–242; Öztürk, 2022, s. 171–213. Ayrıca bkz. Marek ve Adak, 2016, s. 57–66.

LİNGÜSTİK VERİLER: DİL VE LEHÇE

Bir yerleşimin veya bölgenin sosyo-kültürel yapısına dair, en önemli göstergelerinden birisi şüphesiz orada günlük hayatta kullanılan “dil” unsurudur. Antik edebi kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Herakleia’dan Amastris’e uzanan bölgede Erken Demir Çağ Thrak, Bithyn ve/veya Paphlagon kökenli Mariandynler ve Kaukonlar ismiyle tanımlanan halklar yaşamış ancak, kullandığı diller hakkında bilgi sağlayacak, kayda değer bir epigrafik veriye henüz rastlanmamıştır.² Bölgede şu ana kadar ele geçen yazıtların büyük bir çoğunluğu Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait Hellence yazıtlardır. Bu durum Hellence’nin süreç zarfında eski yerel dillerin yerini almış olabileceğini düşündürmekte ve bu dönemde artık halkın ortak dili olarak kullanıldığını göstermektedir.

Genel itibarıyla Miletos kentinin kolonisi olarak tanımlanan Tios³ ve Amastris’in⁴ Roma İmparatorluk Dönemi yazıtlarında, Hellenenin Attika-Ion lehçesi unsurları ağırlık kazanmışken, Dor kökenli Megara, Boiotia ve Miletos kolonisi olarak kayda geçen Herakleia Pontike⁵ yazıtlarında, Dor lehçesinin bazı özelliklerinin (belki geleneksel olarak) hâlâ kullanılıyor olması dikkat çekicidir. Herakleia’nın mezar yazıtlarında sıklıkla görülen “kadın/kadın eş” anlamındaki γυνά (*gyna*) kelimesi ile Δαμάτριος isim formu, Dor lehçesinin tipik bir yansıması olup, burada Attika-Ion lehçesindeki -η (*eta*) harfinden -α (*alpha*) harfine dönüşüm söz konusudur.⁶ Ayrıca iki farklı mezar yazıtında karşımıza çıkan Ἡρακλείδα, Ἀνδρέα ve Τωλα formatındaki şahıs isimleri Dor lehçesine ait

genetivus çekimi örnekleridir.⁷ Dor lehçesinin etkisi, sadece halk dilinin yansıması olan mezar yazıtlarında değil, bunların yanı sıra kentin resmî yazıtlarında da görülür.⁸ Amastris’te ise ismi belirlenemeyen bir kadının mezar yazıtı (Öztürk ve Öztürk, 2016, s. 237, no. 4 A) ile kentin en doğu bölümünde (Çamkışla Köyü) kayda geçmiş ve Daiskos’un, eşi Basilisse’ye yaptırdığı mezar stelinin yazıtında da γυνά kullanımına rastlanmaktadır. (Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 103). Kentin geçmişinde Dor kökenli bir halkın yerleşimine dair bilgi olmadığı için, bu iki kullanımı, belki de sadece bu ailelerin Dor kökeni ile açıklamak şu aşamada daha uygun olabilir.

Figür 2

Miles (asker) ve *Tubicen* (trompetçi) Lucius Sempronius ve Eşi Lucia Allides’in Mezar Steli / *Grave Stele of Miles (soldier) and tubicen (trumpeter) Lucius Sempronius and his wife Lucia Allides* (©Amasra Arkeoloji Müzesi).

² Mariandynler (Μαριανδυνοί/Mariandynoi) hk. bkz. Plat., *leg.* VI 776c; Ksen., *an.* VI 2, 1; VI 2, 19; VI 4, 1–2; Strab. XII 2, 3; XII 3, 4; Plin., *nat.*, VI 2, 4; Paus. V 26, 7; Const. Porph., *de them.* I 6, 26 ve 36. Kaukonlar (Καύκωνες/Kaukonos) hk. bkz. Strab. XII 3, 5; Eust., *Comm. ad Hom. Il.*, II 855; Eust., *Comm. ad Hom. Od.*, III 366 vd. Bölgenin Thrak kökenine ilişkin ayrıca bkz. Hdt. VII 75; Ksen., *an.* VI 4, 1–2; *Hell.* I 3, 2; III 2, 2; Eust., *Comm. in Dion. Per.*, 322.

³ Tios hk. bkz. Ps.-Skyl. 90; Mela I 104; Arr., *per. p. E.* XIII 5–6; Athen., *Deip.* VIII 331c; Amm. XXII 8 16; Steph. Byz., s.v. Τίος.

⁴ Sesamos/Sesamon/Amastris hk. bkz. Hom., *Il.*, II 851– 854; Ps.-Skyl. 90; Apoll. Rhod. II 941. Ps.-Skymnos, 962; Plin., *nat.*, VI 2, 5; Arr., *per. p. E.*, XIV 1; Strab. XII 3, 10; Ael. Herod., *De pros. cath.* 3.1.381–382, s.v. Σήσαμον; Steph. Byz., s.v. Ἀμαστρίς.

⁵ Herakleia hk. bkz. Ps.-Skymnos 973; Ksen., *an.* VI 2, 1; Diod. XIV 31, 3; Anon. *Periplus Ponti Euxini* 8v10; Paus. V 26, 7; Iust. 16, 3; Platon (*leg.*, 6. 776c) ve Strabon’a (XII 3, 4) göre, Herakleia’nın kolonistleri Miletoslulardı ve Mariandynlere boyun eğdirerek onları ya köleliğe zorlamış ya da köle olarak satmışlardı.

⁶ Γυνά (*gyna*) tabiri geçen Herakleia yazıtları için bkz. *I.Heraclea* 10, 11, 15, 16, 24, 26, 29, 67, 71, 75, 78, 84; Öztürk ve Sönmez, 2009, s. 133, no. 3; Öztürk ve Sönmez, 2011, s. 157–159, nos. 2 ve 3; Öztürk, 2016d, s. 230, no. 2; s. 232, no. 4. Δαμάτριος isminin geçtiği Herakleia yazıtları için bkz. *I.Heraclea* 67, 68, 75. Dor diyalektiği ile ilgili ayrıca bkz. Mayser, 1906, 5–9.

⁷ Ἡρακλείδα, Ἀνδρέα ve Τωλα isimlerinin geçtiği Herakleia yazıtları için bkz. *I.Heraclea* 19, 85; Öztürk ve Sönmez, 2009, s. 133–135, no. 5 (Τωλα). Dor *genetivus*’u hk. bkz. Mayser, 1906, s. 8; Kaegi, 2007, s. 14.

⁸ Herakleia’nın kararname ve onurlandırma yazıtlarında ἡ βουλὰ καὶ ὁ δᾶμος (*boule* ve *demos*) veya ὁ δᾶμος ὁ Ἡρακλεωτᾶν (Herakleialıların *demos*’u) ifadeleriyle karşılaşırız, bkz. *I.Heraclea* 3–5, 72. Bir onurlandırma yazıtındaki isim listesinde de yine Dor lehçesi unsurlarına rastlanır: δαμουργῶν, Ἀσκληπιάδα, Πυθᾶ, bkz. Öztürk ve Sönmez, 2011, s. 156–157, no. 1.

MÖ 63'ten itibaren Pontus-Bithynia eyaleti ile (Strab. XII 3, 1–6; Plut., *Pomp.* XLII 1–2; Vell. II 38, 6; Cass. Dio XXXVII 20, 1) bölgede Roma hâkimiyetinin sağlanmasıyla birlikte hem Roma'nın idari ve askerî yapılanması baş göstermiş hem de doğal olarak ana dilleri olan Latince'nin kullanımına dair örnekler görülmeye başlanmıştır. Romalıların bölgedeki varlığını kanıtlayan, sayısı çok olmayan ama içerik bakımından önemli Latince yazıtlar görünmektedir. Bunlar arasında Amastris'ten kayda geçen, *Cohors I Camp(estris) / Camp(anorum)*'un *miles*'i (asker) ve *tubicen*'i (trompetçi) Lucius Sempronius ve eşi Lucia Allides'in Latince (Fig. 2); L(ucius) Iunius Theophilus ile eşi Iunia Thaumaste'nin yine Latince ve de *Cohors XXXIII [Voluntariorum] civium Romanorum*'un ve *legio III Gallica*'nın *tribunus*'u, *alae veteranae Gallorum*'un *praefectus*'u ...onacianus Severus'un Latince-Hellence (çift dilli) mezar yazıtları, bölgedeki Roma lejyon (*legio*) ve bölüklerinde (*cohors*) görev yapmış Romalı askerlerin varlığına ilişkin örnekler olarak öne çıkmaktadır.⁹ Ayrıca yine Amastris'te bulunan bir kaide, Latince-Hellence çift dilli yazılmış olarak Roma vatandaşı T(itus) Statilius Euporos'un adını taşımaktadır (Öztürk, 2022, s. 196, no. B9). Latince, Doğu Bithynia (ve Paphlagonia) Bölgesi'nde sadece mezarlarda değil, -“Latince-Hellence” bilingual olarak; Roma imparatorlarının ve Romalı devlet adamlarının onurlandırılma yazıtları¹⁰, tanrılara sunulan adak yazıtları¹¹ ile Roma eyalet yönetimince gerek siyasi propaganda amaçlı gerekse de Romalı askerî birlikler ve tüccarlara yönelik olarak yolların kenarlarına koyulan miltaş yazıtlarında da¹² kullanılmıştır.

ONOMASTİK VERİLER

Bir toplumun içerisindeki bireylerin taşıdığı isimler o toplumun kültürel ve dinî yapısına çok farklı açılardan ışık tutmamıza imkân vermektedir. İsimlerin yoğunlukla görüldüğü mezar yazıtları da bu konuda önemli veri kaynağıdır. Bithynia'nın en doğusunun Roma İmparatorluk Dönemi mezar yazıtları epigrafik buluntular içerisinde sayıca çoğunluğu oluşturmakla birlikte bölgenin kültürü ve kültürel değişkenliği hakkında mühim bilgiler sağlamaktadır. Bu yazıtlarda (Ameling, 1994, s. 115–168; Avram, 1996, s. 17–26), Hellen şahıs isimlerinin, yoğun bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır ki bu da doğal olarak Hellen kültürel unsurlarının bu dönemde hâlen eskiden olduğu gibi devam ettiğini yansıtmaktadır. Hellen kökenli isimler içinde ise, Hellen *pantheon*'undan tanrı-tanrıça ve mitsel isimlerinden türetilmiş basit ve birleşik yapıda karşımıza çıkan *theophorik* isimler (θεόφορα ὀνόματα), diğer epigrafik ve arkeolojik unsurlarla birlikte, aynı zamanda, bölgede Hellen dinî inanışlarına duyulan saygı ve tapınımının süregeldiğini ve korunduğunu (belli ölçülerde ve bazı istisnalar haricinde) ortaya koymaktadır.¹³ Bu *theophorik* isimlerle her üç kentin Roma Dönemi mezar yazıtlarında da yoğun biçimde karşılaşılır. Herakleia Pontike'de, bu kentin mitsel kurucu ve koruyucusu olarak bilenen yarı-tanrı kahraman Herakles'e atfen “Herakleidas/es, Herakleitos, Herakleon”,¹⁴ Zeus'tan türetilmiş “Diogenes, Diogenaianos, Diokles, Diomedes”,¹⁵ bunlarla birlikte Ege-Akdeniz dünyasının tapınım gören Apollon, Artemis, Asklepios, Dionysos, Demeter, Hermes, Hygieia ve Tykhe gibi diğer ana Hellen tanrı/tanrıçalarına atfen türetilmiş “Apollonis, Apolophanes, Artemidoros, Asklapis, Asklepiades, Asklepiodoros, Dionysia, Dionysiane, Dionysios, Damatrios, Demetria, Hermaphilos, Hygeinos, Parthenos, Silanos, Tykhe” gibi çokça bilinen *theophorik* isimlerle karşılaşılır (Ameling, 1994, s. 95–96, 98 s.v.).¹⁶ Kentin; antik edebi literatür, adak yazıtları ve sikkelerinden yansıyan dinî inanışlarına bakıldığında da bu onomastik dağılımı açıklar şekilde,

⁹ Lucius Sempronius ve eşi, Attis kızı Lucia Allides'in mezar yazıtı için bkz. Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 140, no. 19; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 52 [*An. Ép.*, 1993 (1996), no. 1429]; Speidel, 1995, s. 123–132; L(ucius) Iunius Theophilus ile eşi Iunia Thaumaste'nin mezar yazıtı için bkz. Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 91; ...onacianus Severus'un mezar yazıtı için bkz. *CIG* III 4152; *CIL* III/1, 320; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 40; ayrıca bkz. Ruscu, 2017, s. 58.

¹⁰ Amastris'ten Latince onurlandırma yazıtları için bkz. Marek, *Kat. Amastris*, 1993, nos. 1c, 5, 21.

¹¹ Amastris'ten Roma askerlerinin tanrısı Iuppiter Optimus Maximus'a ve Zeus Sarsos'a sunulan Latince yazıtlı adaklar için bkz. Marek, *Kat. Amastris*, 1993, nos. 15, 111–112.

¹² Bölgede yolların Roma İmparatorluk Dönemi'nde yenilenmesi hem askerî ve ticari ulaşımına katkı sağlamış hem de Roma kültürünün ve Latin Dilinin yayılımını da belli bir oranda kolaylaştırmış olmalıdır. Tios kentinin Vespasianus Dönemi (MS 78) ile I. Constantinus & Licinius dönemleri (MS 314–317) arasında görülen miltaşları için bkz. Öztürk, 2012, s. 224–226, Ep4; s. 229–237, Ep7–Ep13; Öztürk, 2016e, s. 83–91, nos. 1–2. Hellence iki miltaş için bkz. Öztürk, 2012, s. 226–229, Ep5–Ep6. Amastris'in ise III. Gordianus (MS 238–244) ile Philippus Arabs (MS 247–249) dönemlerine ait Latince iki miltaş yakın zaman önce tespit edilmiştir. Bu iki yeni miltaş tarafımızca yayımlanacaktır.

¹³ *Theophorik* ve *theophorik* olmayan Hellen isimlerine ilişkin genel bilgi için bkz. McLean, 2002, s. 77–81.

¹⁴ İlgili isimlerinin geçtiği Herakleia yazıtları için bkz. *I.Heraclea*, s. 139–141 s.v.; Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 139, no. 16 [*SEG* 35, 1333]; Öztürk ve Sönmez, 2009, s. 130–133, nos. 1–3; s. 135–136, no. 8. Bu yazıtları onomastik olarak refere eden yayınlara için ayrıca bkz. *LGPN* VA 200–204 s.v.; Avram, 2013a, s. 163, nos. 1289–1294.

¹⁵ İlgili isimlerinin geçtiği Herakleia yazıtları için bkz. *I.Heraclea*, s. 133 s.v.; Öztürk, 2016d, 231, no. 3 (Diomedes).

¹⁶ İlgili isimlerin geçtiği yazıtlar için bkz. Öztürk ve Sönmez, 2009, s. 130, no. 1 (Dionysios); Öztürk ve Sönmez, 2011, s. 156–157, no. 1 (Asklapiades, Demetrios), s. 159–160, no. 4 (Demetria), s. 162, no. 6 (Artemidoros); Öztürk, 2016b, s. 99–103 (Artemonios); Öztürk, 2016d, s. 230, no. 2 (Dionysia ve Dionys[os?]); s. 231–232, no. 4 (Dionysios); Öztürk, 2021a, s. 151–153, no. 4 (Asklapis). Ayrıca bkz. *LGPN* VA s.v.; Avram, 2013a, s. 144–228, nos. 999–2100 s.v. ΗΡΑΚΛΕΙΑ (ἑκ τοῦ Πόντου).

Herakles'in yanı sıra Artemis, Athena, Dionysos, Hekate, Poseidon, Tykhe, Zeus gibi Hellen tanrılarının tapınım gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁷ Tios kentinin mezar yazıtlarında çok sayıda Hellen isminin içerisinde benzer şekilde yine "Asklepiades, Asklepiodoros, Artemidoros, Dionysios" *theophorik* şahıs isimlerine rastlanmaktadır.¹⁸ Bununla paralel olarak gerçekten de kentin Roma Dönemi adak yazıtları ve sikkeleri, burada Dionysos ve Asklepios tapınımının ve kültlerinin yapılanmasını ortaya koymaktadır.¹⁹ Amastris'te ise "Aphrodisios, Artemisios, Artemidoros, Asklepiades, Helia/Helios, Heliophon, Herakleides, Demetrios, Dionysios, Leto"²⁰ isimleri kentin mezar yazıtlarında görülen *theophorik* Hellen şahıs isimleridir ki burada da Aphrodite, Dionysos, Hermes, Tykhe, Zeus Strategos'un tapınımına dair epigrafik belgeler vardır.²¹

Hellen kökenini ve kültürünü yansıtan bu isimlerin yanı sıra bölgenin siyasi ve kültürel geçmişinde yer alan Thrak, Frig, Bithyn, Paphlagon ve Pers kültürlerine ait isim kullanımları az da olsa rastlanır. Herakleia'da *symposion* (cenaze yemeği) sahneli ancak alt bölümü kırık bir mezar stelinin yazıtında bir baba ve oğluna ait "Διλιπορις (Diliporis)" ve "Πάτης (Pates)" isimleri (Öztürk ve Sönmez, 2011, s. 158–159, no. 3 [*SEG*, 61, 1069]). Thrak kökenli olarak tanımlandığı üzere, bölgenin Thrak etnik kökeninin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki devamının veya hâlâ devam eden kültürel etkileşiminin göstergesi olabilir (Fig. 3). "Diliporis" ismi Bithynia'nın batı bölgesindeki Nikaia, Nikomedeia, Prusa, Kios-Prusias, Myrleia-Apameia yazıtlarından da bilinmektedir.²²

Figür 3

Diliporis oğlu Pates ile eşi Philumena'nın Mezar Steli / *Grave stele of Pates, son of Diliporis and his wife Philumena* (©Karadeniz Ereğli Müzesi).

¹⁷ Herakleia'da tapınım gören tanrı ve tanrıçalara dair genel bilgi için bkz. Öztürk, 2016c, s. 81–110; Öztürk, 2023, s. 172–180.

¹⁸ İlgili isimlerin geçtiği yazıtlar için bkz. Öztürk, 2012, s. 265, Ep42; s. 266–267, Ep44; s. 268, Ep47; *LGNP VA*, s.v.; Öztürk, 2016d, s. 231–232, no. 4.

¹⁹ Tios'ta tapınım gören tanrı-tanrıçalar ile Dionysos ve Asklepios kültlerini yansıtan epigrafik ve nümismatik belgeler için bkz. Öztürk, 2012, s. 95–117; Öztürk, 2013a, s. 331–346.

²⁰ İlgili isimlerin geçtiği yazıtlar için bkz. Marek, *Kat. Amastris*, 1993, nos. 48, 49, 63, 75, 76, 90, 93, 97; Öztürk, 2022, s. 194–195, no. B8 (Heliophon).

²¹ İlgili belgeler için bkz. Marek, *Kat. Amastris*, 1993, nos. 1b, 28(?), 29, 32, 87, 95, 96(6), 113.

²² Διλιπορις (Diliporis) ismi için bkz. Detschew, 1957, s. 160, 374; Corsten, 2006, s. 86; Özlem-Aytaçlar, 2010, s. 522; İsmi, bölge yazıtlarındaki atıfları için bkz. *LGNP VA*, 130 s.v. Διλιπορις. Herakleia yazıtındaki Diliporis ve Pates isimleri için bkz. Dana, 2012, s. 131–132 s.v. Διλιπορις; s. 268 s.v. Πατας, Πατης; Avram, 2013b, s. 56–57 s.v. "Bithynian Names".

Herakleia mezar yazıtlarında görülen Ζογόλαβις (Zogolabis) ve Τύτουννος (Tutunnos) isimlerinin Bithyn-Paphlagon yerel kültüründen gelen isimler olduğu düşünülmür.²³ Yine bu kentten, üzerinde *kline*'de yatan bir kadının betimlendiği mezar stelinde Khrysea adlı bir kadının babasına ait görünen Τολας [Tolas – Τωλα (*gen.*)] isminin (Öztürk ve Sönmez, 2009, s. 133–135, no. 5 [SEG 59, 1451]) kökeni üzerinde şu aşamada kesin bir yargıya varmak güç olsa da yapısı itibarıyla Hellence bir kökenden ziyade Thrako-Frig veya Bithyn-Paphlagon bir köken üzerinde düşünmek daha uygun olacaktır.²⁴

Pers kökenli Pontus kralı isimleri arasındaki Φαρνάκης (Pharnakes) ismi, Amastris'te Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihli iki yazıtta kayda geçmiştir: Bunlardan biri Pharnakes ile eşi Arte'nin mezar yazıtı (Robert, 1963, s. 345–347; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 47)²⁵ olmakla birlikte diğeri ise kentte üstlendikleri birçok kamu hizmetinden dolayı Daimenes ve oğulları Pharnakes ile Parmeniskos'un *demos* tarafından onurlandırıldığı yazıttır (Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 3). Amastris'ten Βουβαλικίς (Boubalikis), MS 111–112'ye tarihlenen *symposion* sahneli bir mezar stelinde geçen Σιμισσιμει (Simissei) ile eşi (Θυαίος [Thyaios] kızı) Σιμοκενίς (Simiokenis: Hellence Σιμίας ile Κενίς'in birleşimi), oğulları Τόκαλος (Tokalos), Μόκων (Mokon), Καλός (Kalos) ile kızları Κηνίς (Kenis) ve Κουζάλα (Kouzala) isimleri de Bithyn-Paphlagon yerel kültüründen gelen isimler olmalıdır.²⁶ Σιμοκενίς (Simiokenis) ismine Amasra'nın doğusunda Kastamonu'nun Çalkaya Köyü'nde, kocası Khrestos oğlu ...ogenes tarafından yaptırılmış bir mezar stelinde de rastlanmaktadır (Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 107) ve coğrafi konum, bölgenin

kökeni bağlamında ismin Paphlagon kökeni üzerinde düşünmemiz gerektiğine işaret etmektedir. Odessos (Varna) kentinde bulunan bir *sarcophagus* üzerindeki mezar yazıtında görülen Amastrisli (γένυ Αμαστριανός) Olokalos (Olokalos)'un ismi de Prof. Avram tarafından “tamamıyla güzel” anlamındaki Hellence ὀλόκαλος sıfatından üretilmiş bir isimden ziyade Paphlagon dilindeki “Ol-” *prefix*'i ile Hellence καλός sıfatlarının birleşimiyle oluşan hibrid bir isim olarak değerlendirilir (*IGBulg V 5068* [SEG 28, 620]).²⁷ Eğer gerçekten öyle ise, bölgenin iç içe geçmiş kültürlerini yansıtan bir isim örneği olması mümkündür. Yukarıda geçen Τόκαλος (Tokalos) ismi ile olan yapısal benzerliği de bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

GYMNASION'LAR (PAIDEIA) VE AGON'LAR

Roma İmparatorluk Dönemi'nde bölgedeki sosyo-kültürel ve toplumsal yaşama dair önemli göstergelerinden birisi *gymnasion* (*sing.*) / *gymnasia* (*pl.*) adlı eğitim kurumlarının varlığı, yapılanması ile bu kurumlarda çocuklara ve gençlere verilen eğitimin (*paideia*) içeriği ve niteliğidir. Bununla beraber sporcu ve yarışmacı olarak eğitilen bu gençlerin katıldıkları *agon* (*sing.*) / *agones* (*pl.*) [Latincesi *ludus* (*sing.*) / *ludi* (*pl.*) ve *munus* (*sing.*) / *munera* (*pl.*)] genel adıyla bilinen yarışmalar ve buralarda yapılan yarışmaların türleri de konu bağlamında önem kazanmaktadır. *Gymnasiarkhos*'lar tarafından yönetilen ve başta yağ temini olmak üzere, masrafları karşılanan *gymnasion* (*sing.*) eğitim kurumlarında, *ephebeia* denilen bir sistem içerisinde *ephebos* (*sing.*) / *epheboi* (*pl.*) adlı erkek öğrencilere, liderleri/eğitmenleri konumundaki *ephebarkhos*'larının gözetiminde farklı türlerde spor ve dövüş eğitimleri verilmekteydi.²⁸ *Ephebarkhos*'ların uygulamaları dönemden döneme ve kentte kente göre değişkenlik gösterebilmekle birlikte *gymnasiarkhos*'lar gibi *gymnasion*'ların yöneticileri olarak görev yaptıkları da olurdu (Papazoglou, 1988, s. 249; Kleijwegt, 1991, s. 100; Kennell, 2000, s. 105–107); bazı kentlerde ise hem *ephebarkhos* hem de *gymnasiarkhos* aynı anda bu görevleri yürütürlerdi (Robert, 1937, s. 200; Evangelos, 1997, s. 17; Kennell, 2000, s. 103–108; Laes ve Strubbe, 2014, s. 119).²⁹

²³ Ζογόλαβις isminin geçtiği yazıt için bkz. *I.Heraclea* 65; Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 139, no. 17 [SEG 35, 1334; C. Brixhe ve ark., *Bull. Ép.*, 1989, no. 733]. İsim, Prof. Dr. Alexandru Avram tarafından “kökeni belirsiz” isim grubu içerisinde değerlendirilmiştir, bkz. Avram, 2013b, s. 61 s.v. “Indeterminate: Ζογόλαβις”. Τύτουννος isminin geçtiği yazıt için bkz. *I.Heraclea* 66; Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 139, no. 18 [SEG 35, 1335; C. Brixhe ve ark., *Bull. Ép.*, 1989, no. 733].

²⁴ Τολας ismi, Avram (2013b, s. 61) tarafından “Indeterminate (kökeni belirsiz)” isim grubu içerisinde değerlendirilmiştir.

²⁵ Ἄρτη (Arte) ismi yine bu kökenle başlayan Pers isimleriyle benzer görülmüş ancak Prof. Louis Robert tarafından Pers kökeninden ziyade Ion bağlantısına vurgu yapılmıştır. Robert bu düşünceyi kendisinin de örneklediği şekilde “Arte” isminin Amisos kentinde Hellence bir isim listesine görülmesiyle de (bkz. *St. Pont.* III 1) açıklamaktadır.

²⁶ Βουβαλικίς isminin geçtiği yazıt için bkz. Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 141, no. 22 [SEG 35, 1338]; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 58. Σιμισσιμει, θυαίας, Σιμοκενίς, Τόκαλος, Μόκων, Καλός, Κηνίς, Κουζάλα isimlerinin geçtiği aile mezar yazıtı için bkz. Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 153, no. 38 [SEG 35, 1326; C. Brixhe ve ark., *Bull. Ép.*, 1989, no. 733]; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 50 [C. Brixhe, *Bull. Ép.*, 1995, no. 582; Avram, *Paphlagonien Names*]. Son yazıtta Marek tarafından θυγάτηρ Λεθυαίου şeklinde transkripte edilen yazıt Avram (2018, s. 75) tarafından θυγάτηρ δὲ θυαίου olarak değerlendirilmiş; isim θυαίας şeklinde verilmiştir.

²⁷ Bu isim ve yazıt, Prof. Dr. Alexandru Avram tarafından 10 Temmuz 2016 tarihinde Kastamonu-Taşköprü'de gerçekleştirilen *Contextualising Pompeiopolis Urban Development in Roman Anatolia* başlıklı sempozyumda “On Paphlagonian Personal Names” (*Paphlagonia Şahıs İsimleri Üzerine*) başlıklı sözlü bildirisinde dile getirilmiş olup yayımlanmamış bildiri metnini tarafıma gönderme nezaketinde bulunan ve 2021'de kaybettiğimiz Prof. Avram'ı şükranlarımıyla anıyorum.

²⁸ *Gymnasion*'lar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Delorme, 1960; Daubner, 2015, s. 64–72.

²⁹ Yazıtlarda geçen *ephebarkhos*'ların listesi için bkz. Kennell, 2006; Roma Dönemi'nde Hellen Dünyası'ndaki *ephebeia*'ya ilişkin bkz. Kennell, 2009, s. 323–342; Küçük Asia'daki *ephebeia*'ya ilişkin ayrıca bkz. Hin, 2007, s. 141–166.

Figür 4

Ephēbarkhos ve *paraphylaks* Aurelius Artemonianos Menios'un Mezar Steli / Grave stele of *ephebarkhos* and *paraphylax* Aurelius Artemonianos Menios (©Karadeniz Ereğli Müzesi)

Bithynia Bölgesinin doğu kıyı kentlerinin Roma eyalet yönetimindeki eğitim kurumları ve yapılanması ile düzenlenen yarışmalar hakkında, yazıtlar yine en önemli bilgi kaynağımız durumundadır.³⁰ Yakın zaman önce Herakleia Pontike kent merkezi sınırlarında bulunmuş bir mezar stelinin yazıtından (Fig. 4), nadir hatta şüpheli bir durum olarak 100 sene yaşadığı belirtilen Aur(elius) Artemonianos Menios'un, vaktiyle (şüphesiz gençlik zamanlarında) *ephebarkhos*'luk ve *paraphylaks*'lık makamını üstlendiğini öğrenmekteyiz (Öztürk, 2016b, s. 99–103).

Herakleia'daki varlıklarına ilişkin ilk defa bilgi sahibi olduğumuz bu iki unvanın yanı sıra, stelin üst bölümünde günümüze iyi bir kondisyonda ulaşamasa da daha önce bu bölgede örneği görülmemeyen bir dövüş eğitimi sahnesinin işlenmiş olması, bu mezar stelinin arkeolojik ve ikonografik bağlamda önemli kılmaktadır. Buna göre, sahnenin sol bölümünde; ayakta, yüzleri birbirine dönük, her iki eli/yumruğu havada, simetriğe yakın bir görünümde dövüşmek için birbirlerine doğru hamle yapan iki erkek figür;

sağda ise yüzü diğer iki figüre dönük, uzunca bir kıyafet giyimli, sağ eliyle tuttuğu uzun ve görece kalın bir değneği, bu iki erkek figüre doğru havaya kaldıran üçüncü bir erkek figürü görülmektedir. Sahnenin genel görünümü ve akışı çerçevesinde ayrıca mezar sahibine atfedilen *ephebarkhos*'luk unvanı temelinde, sağdaki figürün mezarın sahibi *ephebarkhos* Aur(elius) Artemonianos Menios'un kendisi solda tasvir edilen iki figürün ise *ephebarkhos* tarafından eğitilen *ephebos*'lar olduğu sonucu çıkarılabilir. Stel, Herakleia'da hatta Güney Karadeniz kıyılarında *gymnasion*'da bir *ephebarkhos* tarafından dövüş eğitimi alan *ephebos*'lar sahnesinin ilk defa görülüyor olması sebebiyle önem arz etmektedir. Bu adamın yazıtta geçen diğer unvanı *paraphylaks*'lık yine bu kentte ve hatta Bithynia'nın doğu bölümünde ilk defa belgelenmektedir. Daha çok Anadolu'nun güney ve batı bölgelerinden bilinen bu memurların, yazıtlardan elde edilen bilgilere göre, görev yaptığı ilgili kentin *territorium*'undaki köylerde ve kırsal bölgelerde rutin devriyelerle güvenliği ve kontrolü sağlamak, bazı durumlarda suçluları cezalandırmak gibi bir işlevi olabildiği gibi kent içindeki güvenliği sağlamak, *agoranomos*'un yerine *agora*'daki ticaretin akışını kontrol etmek/düzenlemek ve hatta vergileri toplamak gibi görevleri üstlendikleri de görülebilmektedir.³¹ Herakleia'nın özelinde de *paraphylaks*'ların, unvanın içerdiği anlamı gereği benzer yetkilere sahip bir memuriyet olabileceği tahmin edilse de *paraphylakeia* makamının ne tür bir görev ve yetkiyle donatıldığı, elimizde bu bölgenin güvenlik ağına ilişkin yeterli belge olmayışından ötürü henüz tam olarak belirlenememektedir. Yazıtı onomastik açıdan değerlendirecek olursak, Aurelius *gens* adı ve Artemonianos isminin -ianos bitimi, bu kişinin Roma vatandaşlığına sahip olduğunu ve olasılıkla *Constitutio Antoniniana*'dan yani MS 212'den sonrasındaki bir dönemde yaşadığını belgelemektedir.³²

³¹ *Paraphylaks*'ların yazıtlarda tanımlanan görev ve yetkileri ile ilgili detaylı bilgi ve yorumlar için bkz. Robert, 1937, s. 96–108; Brélaz, 2005, s. 123–145, 380–401; Öztürk (H.S.), 2006, s. 145–155; Fuhrmann, 2011, s. 69–71.

³² Aurelius *nomen gentilicum*'un varlığı, Caracalla Dönemi'nde MS 212'de ilan edilen *Constitutio Antoniniana*'dan sonrasına ait olduğunu düşünmemizi sağlar. Ayrıca Artemonianos örneğinde görüldüğü gibi -ianos ile biten *cognomen*'ler yine MS 212'den sonra sıklıkla kullanılmaktadır ve *patronymik* bildirebilir. MS 212 sonrası döneme ait Hellence yazıtlar, Bithynia da dâhil olmak üzere Küçük Asya'nın birkaç eyaletinin, Aurelius adı ile *cognomen* arasında genellikle babanın adıyla ilişkili yeni bir *cognomen* ekleyerek belirli bir üslup seçtiğini göstermektedir: Artemon oğlu, Aurelius Menios, daha sonra ismini Aurelius Artemonianos Menios olarak değiştirmiş olabileceği kanaatindeyiz. Konu hk. detaylı bilgi için bkz. Corsten, 2010, s. 456–463; Feissel, 2016, s. 349–355.

³⁰ *Pontus et Bithynia* Eyaleti'ndeki *agon*'lara ilişkin hazırlanan doktora tezi için bkz. Erol, 2011.

Hem yukarıda bahsi edilen mezar yazıtındaki *ephebarkhos*'luğu ve sahneyi anlamlandırmak hem de Herakleia'da bir *gymnasion*'un ve *agon*'ların varlığını destelemek adına, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait ve zafer kazananların listelendiği bir yazıttan da konu bağlamında bahsetmek gerekmektedir. Zira bu yazıtta Herakleia'dan *ephebos*'ların *agon*'lara katıldıkları ve bu *ephebos*'ların, fiziksel güçlerinin farklılığı oranında üç yaş kategorisine ayrıldıkları görülmektedir (Crowther, 1991, s. 302, no. 8; *I.Heraclea* 60; Kennell, 2018, s. 79–93).³³ Burada müsabakalara katılanlar *paides* (çocuklar), *epheboi neoterai* (genç *ephebos*'lar), *epheboi presbyteroi* (yaşlı *ephebos*'lar) olarak sınıflandırılmışlardır.³⁴ İmparator Caracalla Dönemi'ne (MS 212–217) veya hemen sonrasında ait olan Aphrodisias (Karia) kentinden Uzun Mesafe Koşucusu Marcus Aurelius [...]us'un zaferlerini listeleyen onurlandırılma yazıtında, farklı kentlerdeki birçok yarışmanın yanı sıra, Herakleia'da *Hadrianeia Herakleia Isakteia* adını taşıyan *agon*'lara katıldığını; burada önce çocuklar sınıfında; terfi ettikten sonra yetişkin yaş sınıfında uzun mesafe koşusu (*dolikhos*) ve aynı gün bu kez zirhli uzun mesafe koşusu yarışmasını kazandığını öğrenmekteyiz.³⁵ "*Isaktios*" sıfatından da anlaşılacağı gibi (Roma İmparatorluk Devletinin kuruluşunun kutsandığı) *Actium/Aktion* oyunlarıyla eşit seviyede kabul edilen ve Hadrianus'un (MS 117–138) yanı sıra doğal olarak kentin mitsel kurucusu Herakles'in de onuruna düzenlendiği anlaşılan bu festival dönemi boyunca Herakles'e atfedilen kahramanlıkları ile başarılarının yüceltildiğini ve yeniden canlandırıldığını düşünmek mümkündür (Weber, 1907, s. 125; Leschhorn, 1998, s. 33, 49; Erol, 2011, s. 245; Öztürk, 2016a, s. 685–686).³⁶

Bir önceki gibi Karadeniz Ereğli Müzesi'nin bahçesinde sergilenen görkemli bir mezar anıtının MS 2.–3. yüzyıllara tarihlenen uzunca mezar şiiirinde "Dünyayı kendine hayran bıraktıran ve tiyatroların altın çiçeği" olarak nitelendirilen Nil Diyarından (Mısır) Krispos adlı bir pantomimos (παντομίμος) sanatçısının, anavatanından uzakta Herakleia'da öldüğü

anlaşılmaktadır (Fig. 5).³⁷ Birçok kentte gösteriler yaptığını ve mesleğini belki de son olarak Herakleia kentinde icra ettiğini düşündüğümüz Krispos, Herakleia'da kaldığı olası süre boyunca bu kentin *agon*'larına ve festivallerine yüksek ihtimalle katılmış olmalı ki, bu sayede Herakleialıların sevgisini ve hayranlığını kazanmış ve ölümünün ardından bu görkemli anıt mezarla onurlandırılmıştır.

Tios kentinde *agon*'ların düzenlendiğine dair elimizde kesin bilgiler yoktu ancak yakın zaman önce Tios'un güneyi ile Hadrianopolis'in kuzeyi arasında sınır bölgesi diye düşünülen kırsal alanda (Yenice-Kayaarkası Köyü) bulunan bir mezar sunağında (Fig. 6) Antiokhos oğlu Antiokhos'un, (Tanrı) *Syrgastios* *agon*'larının *agonothetes*'liğini (*agon* organizatörü/düzenleyicisi) yaptığı anlaşılmıştır (Öztürk, 2012, s. 254–256, Ep29; Avram, 2016, s. 72–74; Öztürk, 2018, s. 717–740). Bu yazıtta kadar Tios'a ait Roma İmparatorluk Dönemi eyalet sikkelerinde Zeus ile *synkretismos* hâlinde "Zeus *Syrgastes* veya Zeus *Syrgasteios*" ismiyle bir tanrı görülmekteydi.³⁸ Ayrıca Balkanlar'da Dacia Superior Eyaletine bağlı Apulum kentinde Zeus *Syrgastos*'a (Moga, Piso ve Drîmbărean, 1998, s. 109–111, no. 1; *IDR* III.5, 706; Ruscu, 2003, no. 12) ve Italia'nın Brixia kentinde *Surgasteus Magnus Patarus*'a *CIL* V 4206; *ILS* 4078; *InscrIt* X.5 788) Latince sunulmuş iki adak (bu tanrının isminin geçtiği yazıtlar olarak bilinmekteydi).³⁹ "Syrgastes" ve "Syrgastios" isimlerinin Thrak kökenine ilişkin filologlar tarafından çok sayıda değerlendirme yapılmış olmakla birlikte, Thrak Dili etimolojik sözlüğünde *Συργάστης* (*Syrgastes*) ve *Συργάστωρ* (*Syrgastor*) kelimeleri, Bithynia Gökyüzü Tanrısı'nın *epitheton*'u olarak yorumlanmış ve kökeni, öncülleri gibi, Thrakia ve yakın çevresinin yazıtlarında tanrı adı olarak da görülen Thrak kökenli *Σουρεγέθης*'e (*Souregethes*) bağlanarak "parlak/parlayan tanrı" anlamını taşıdığı belirtilmiştir.⁴⁰

³³ Yazıt hk. bilgiler ve değerlendirmeler ayrıca bkz. Kennell, 2006, s. 60; Erol, 2011, s. 240–243; Laes & Strubbe, 2014, s. 113–114.

³⁴ Bu yazıtta anılan müsabakalar şöyledir: *pygme* (boks), *stadion* (koşu yarışı), *diaulos* (orta mesafe koşu), *dolikhos* (uzun mesafe koşu), *pale* (güreş), *pankratyon* (güreş ve boks), *aspis kai dory* (kalkan ve kargı), *sphendone* (sapan atma), *eutaxia* (düzenli davranış), *eueksia* (iyi fiziksel kondisyon). Kennell, 2018, s. 85, daha önceki restorasyonlarda bir kalkanlı koşu yarışı olarak değerlendirilen ifadeyi "*aspis kai dory* (kalkan ve kargı), *sphendone* (sapan atma)" şeklinde düzeltilmiştir.

³⁵ Yazıt metni ve yazıt hk. değerlendirmeler için bkz. Moretti, 1953, s. 235–237, no. 80; *MAMA* VIII, 521; Roueché, 1993, s. 70; *I.Heraclea* T26; Erol, 2011, s. 108–110; Crowther, 1991, s. 302, no. 8; *I.Heraclea* 60; Kennell, 2018, s. 79–93; 2011, s. 108–110.

³⁶ Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait ve TON KTICTAN (*ktistes*'i) yazılı bir sikkenin ön yüzünde Herakles büstü; arka yüzünde *stadion* içinde Herakles heykeli ve önünde başına çelenk koyan atlet betimlenmiştir (*Rec. Gén.* "Héraclée", 76). Bu durum, Herakles onuruna düzenlenen *agon*'lara işaret etmelidir, bkz. Leschhorn, 1998, s. 33 ve 49; Erol, 2011, s. 245.

³⁷ Şahin, 1975, s. 293–297 [J. Robert ve L. Robert, *Bull. Ép.*, 1976, no. 687]; Palumbo Stracca, 1994, s. 225–233; *I.Heraclea* 9; Merkelbach ve Stauber, 2001, s. 260, no. 09/11/02; yazıt hk. yapılan değerlendirmeler için ayrıca bkz. Robert, 1981, s. 40–41 [*SEG* 31, 1072]; Strasser, 2004, s. 205–207, no. 6 [*SEG* 54, 1256]; Dana, 2011, s. 62–64; Öztürk, 2013b, s. 512, 524 Rels. 13.

³⁸ İlgili sikkeler için bkz. ΖΕΥΣ ΣΥΡΓΑΣΤΗΣ: *Rec. Gén.* "Tius", 9 (MS 3. yüzyıl), 20–22 (Domitianus), 26 (Traianus); ΖΕΥΣ ΚΥΡΓΑΚΤΗΣ: 36, 37, 39 (Antoninus Pius); 61 (Marcus Aurelius); ΖΕΥΣ ΚΥΡ: 38 (Antoninus Pius); ΖΕΥΣ ΣΥΡΓΑΣΤΕΙΟΣ: 25 (Traianus); ΖΕΥΣ ΚΥΡΓΑΚΤΕΙΟΣ: 89 (Lucius Verus) and 127 (Geta). Konu hk. bkz. Öztürk, 2013a, s. 331–332.

³⁹ Zeus *Syrgastes* kültürünün Dacia Bölgesi'ne MS 2. yüzyılın başlarından itibaren Bithynia'dan (Tios?) göç eden kolonistler tarafından getirilmiş olabileceği düşünülmektedir, Avram, 2016, s. 77. Konu hk. ayrıca bkz. Petolescu, 1978, s. 213–218.

⁴⁰ Paliga (2006, s. 328–329 s.v. "Bagaios"; s. 335 s.v. "Suregethes"), isimdeki "Συρ-" önekinin "parlak/parlayan" anlamına gelebileceği düşüncesinde olup, eğer öyleyse *Σουρεγέθης*'in şahıs adı olarak "parlak/parlayan insan", tanrı adı olarak da "parlak/parlayan tanrı" anlamlarını vereceğini; bu durum da gökyüzü olaylarını temsil eden bir tanrının olabileceğini belirtir; ayrıca bkz. *Rec. Gén.* "Tius", s. 616; Marek, 2003, s. 104. Konu hk. tüm değerlendirmeler için bkz. Öztürk, 2018, s. 717–740.

Figür 5

Aleksandreialı Pantomim Sanatçısı Krispos'un Mezar Anıtı /
Grave monument of Mime Crispos of Alexandria (©Karadeniz
Ereğli Müzesi).

Neticede şunu söyleyebiliriz, “Kayaarkası Yazıtı”, Thrak kökenli (Zeus) Syrgastes/Syrgastios ismindeki tanrının tapınağının Tios'ta olduğunu ve bu geleneksel tanrı adına Tios'ta *agon*'lar düzenlendiğini düşündürmektedir.

Figür 6

Agonothetes Antiokhos oğlu Antiokhos'un Mezar Sunağı /
Grave altar of Agonothetes Antiochos, son of Antiochos (Kayaarkası-
Yenice-Karabük, Foto / Photo: Bülent Öztürk).

Böylece Thrak veya Thrako-Frig kökenli Kaukonların yaşamış olduğu belirtilen bu bölgede belki de onlara ait bir tanrı, Zeus ile *synkretik* bir Thrako-Hellen tanrı olarak MS 2. yüzyılda bir *agon* ile karşımıza çıkıyor ve bölgedeki Thrak kültürünün geleneksel devamlılığına işaret ediyor olabilir.

Tios'ta bir *gymnasion*'un varlığı mimari olarak henüz belgelenememiş olsa da kentte bulunan iki yazıt bunun olabileceğini düşündürmektedir. Bunlardan MS 2. yüzyıla tarihlendirilen bir mezar epigramında, adı bilinmeyen bir *paidotribes*'in *agon*'larda bütün *ephebos*'lardan ve diğer insanlardan farklı olarak *stadion*'larda övüldüğü ve taçlandırıldığı vurgulanır (Robert, 1934, I, s. 93; Robert, 1937, s. 284, no. 8; Peek, 1955, s. 161, no. 652; Merkelbach ve Stauber, 2001, s. 284, no. 10/01/04; Öztürk, 2012, s. 277–279, Ep58). Robert (1937, s. 284, no. 8) ilk kez kayda aldığı ve yayımladığı bu yazıt üzerinden “Tios gibi eski bir Hellen kentinde doğal olarak *gymnasion* ve *ephebia*'nın çok eskiden beri var olduğunu” dile getirmektedir. *Paidotribai* genellikle *gymnasion*'da ve *palaistra*'daki öğrencilerin beden antrenörü ve jimnastik ustası olarak bilinir (LSJ, s. 1288 s.v. παιδοτριβης; Lehmann, 2009, s. 187–204). Tios kentinde *akropolis*'teki kilise kazılarında bulunmuş MS 2–3. yüzyıllara ait fragman bir yazıttan,

adını bilemediğimiz ancak diğer görevlerinin yanı sıra *gymnasiarkhos*'luk da üstlenmiş bir kişinin, ne olduğu anlaşılamayan bir iş için kendi cebinden ödeme yaptığını öğrenmekteyiz (Öztürk, 2012, s. 239–240, Ep16; Öztürk, 2015, s. 85, no. T9).

Amastris kentinde bir *gymnasion* yapısının bulunduğunu ve *agon*'ların düzenlendiğini konu ile ilgili kişilerin mezar yazıtlarından anlamak mümkündür. Tanrı Dionysos adına oluşturulmuş bir kült cemaatinin (olasılıkla Dionysos sanatçıları derneğinin) üyesi ve yarışçısı olan ve 30 yaşında hayatını kaybetmiş Aemilianus'un mermer kaide üzerindeki MS 155'e tarihli mezar yazıtından (Fig. 7); onun, yakılan tütsülerin (sunuların veya kurbanların) eşliğinde, Tanrı Euios (yani Dionysos) için üç yılda bir düzenlenen festival töreninde (kült üyelerinden oluşan) alayı mistik bir şekilde yönettiğini; *gymnasion*'larda itibar gördüğünü; *tropheus*'u yani yetiştiricisi/eğitmeni olarak Geminos'un öğrettiği güreş, mızrak atma, pankreas, disk atma, koşu, atlama müsabakalarında ve bütün ritmik top oyunlarında çok yetenekli olduğunu, zaferler kazandığını; ayrıca *Satyros* tarzı dansta⁴¹ Kyzikos ve Pergamon kentlerinde başarılar elde ettiğini ve tüm bu vasıflarından dolayı da onurlandırıldığını öğreniyoruz (Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 137, no. 12 [SEG 35, 1327]; Jones, 1990, s. 53–63; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 44; Erol, 2011, s. 250–251; Harland, 2014, s. 43–46, no. 97). Yazıtta Aemilianus'un yetiştiricisi ve eğitmeni olarak Geminos'un adının belirtiliyor olması Aemilianus'un, Amastris kentindeki *gymnasion*'da eğitim aldığına işaret etmektedir (Marek, 1993, s. 95). Bu yazıtla birlikte kentte Tanrı Dionysos tapınımının sosyo-kültürel anlamda önemli bir yere sahip olduğu ve kültü adına mistik törenler düzenlendiği de anlaşılmaktadır.

Aurelius Tatianos ile eşi (*symbios*) Valeria Strategis'in MS 251'e tarihlenen mezar yazıtında, meşe ve zeytin dalından dört adet çelengin içindeki ifadelerden anlaşıldığına göre, Amastris kenti, tanrı ve imparator kültürleriyle bağlantılı olarak düzenlenen oyunlarda zafer kazanan vatandaşlarına oturmaları için özel bir mahalle oluşturmuştur (Robert, 1980, s. 151–152; Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 140, no. 20 [SEG 30, 1449]; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 56; Erol, 2011, s. 51). Bu *agon*'lar muhtemelen Amastris'in kendine özgü *agon*'ları değil, Hellen dünyasında yaygın olarak düzenlenen "*hieros* (kutsal) *agon*'lar" olarak değerlendirilmektedir (Robert, 1980, s. 156; Erol, 2011, s. 253).

⁴¹ Samosatalı eleştiri ve mizah yazarı Lukianos (MS yak. 120–190), "*de saltatione* = dans üzerine" adlı yazıtında (Lukian., *salt.* 79) burada bahsedilen *satyros* dansının (*satyrikos*) Dionysos şenliklerinde sergilenen bir dans türü olduğunu, bunun daha çok İonia ve Pontos'ta görüldüğünü, insanların başka her şeyden habersiz, bütün günlerini oturarak bunları izleyerek geçirdiklerini ve hatta iyi soylu ve seçkin erkeklerin bile utanmadan bu danslara katıldıklarını eleştirel bir üslupla dile getirir.

Figür 7

Aemilianus'un Mezar Sunağı ve Heykel Kaidesi / *Grave altar and pedestal of Aemilianus* (©Amasra Arkeoloji Müzesi; Foto/Photo: Ümit Kemal Parlak)

Amastris'te bulunan ve Herakleialı Aristandros'un mezarına ait olan mezar şiiirinin içeriğinden, kendisinin *gymnasiarkhos* ve babası Aristoksenos'un ise *ephebarkhos* olduğu anlaşılmaktadır (Peek, 1955, s. 211–212, no. 788; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 114). *Arkhierous*'luk (başrahiplik) yapmış Parmeniskos ve Pharnakes'in onurlandırıldığı bir başka yazıtta, babaları Daimenes'in de üç kez *arkhierous*'luğun yanı sıra ayrıca *agonothetes*'lik yapmış olması da konu bağlamında sözü edilmeye değerdir (Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 3; Erol, 2011, s. 249–250). İtalia'da Misenum'a ait ve bugün Sidney Üniversitesi Nicholson Müzesi'nde korunan Marcus oğlu, Amastrisli Diogenes'in mezar yazıtında ise kendisinin bir *palaistes* (παλαιστής) yani güreşçi olduğu yazmaktadır.⁴²

⁴² Vita, 2015, s. 229–239'a göre Diogenes, İtalia'da *Capitolia* (Roma), *Eusebeia* (Puteoli) veya *Sebasta* (Neapolis) isimli *agon*'lara katılmış olmalıdır. *Palaistes* terimi hk. ayrıca bkz. *LSJ*, s. 1290 s.v. παλαιστής.

AİLELER VE HANE HALKI

Hellenlerde *συνγένεια* – *syngeneia* Romalılarda *familia* olarak tanımlanan “aile”nin yapısı ve aile fertlerinin sosyal konumları hakkında en net bilgileri yine mezar yazıtları ve bu mezar taşları üzerindeki betimler sağlamaktadır. Aşağıda çeşitli mezar yazıtlarıyla örneklendirileceği üzere Antik Çağ’da bir çekirdek aile; evlilikle birleşmiş (*σύγγαμος* – *syngamos*) karı-koca (*γαμετή* – *gamete* / *γαμέτης* – *gametes*) çifti (“baba – *pater* – *πατήρ* / anne – *meter* – *μήτηρ*”), erkek çocukları (*υἰός* – *hyios*) ve evlenmemiş kız çocuklarından (*θυγάτηρ* – *thygater*) oluşmakta olup bu çekirdek aileye dışarıdan katılmış, aile içinde yaşamını sürdüren evlatlıklar/beslemeler (*θρέπτος* – *threptos* / *θρέπτη* – *threpte*), köleler (*δοῦλος* – *doulos* / *δούλη* – *doule*) ve azatlı köleler (*ἀπελεύθερος* – *apeleutheros*) de eklenmiştir. Aileden birisi/birileri çeşitli sebeplerle hayatını kaybederse onu/onları mezara koymak doğal olarak geriden kalan aile üyelerinin vazifesiydi: eşler, ebeveynler, çocuklar, kardeşler ve azatlı köleler bu işi üstlenenler olarak mezar yazıtlardaki ifadelerde görülür. Evli çiftten birisi öldüğünde hayatta kalan, aynı şekilde sıralı ölümden çocuklar ebeveynlerin cenazelerinden mesuldü; şüphesiz ebeveynler de erken ölen çocuklarından. Çocuklar, dindarlığın ve saygının gereği olarak (*εὐσεβεία* – *eusebeia* / *pietas*); kendilerini büyütenler yaşlandığında onların geçimini sağlamakla ve onlara bir mezar hazırlamakla yükümlüydüler (Edmondson, 2014, s. 559, 566; Marek, 2003, s. 137).

Varlıklı ailelerin ise “henüz hayattayken ve şuuru yerindeyken (*ζῶν καὶ φρονῶν* – *zon kai phronon*)” kendilerinin ve aile fertlerinin mezarlarını yaptırdukları bilinir: yine eşler, ebeveynler veya çocuklar, bazen de kardeşler ve köleler. Genel olarak bakıldığında Roma İmparatorluk Dönemi mezar yazıtlarında, kadın (*γυνή* – *gyne*), erkek ve kız çocuğu, kardeşlerin (*ἀδελφός* – *adelphos* / *ἀδελφή* – *adelphe*) ve kölelerin (*δοῦλος* – *doulos*) dönemin ataerkil/patriyarkal özelliği olarak “baba” merkezli bakış açısı üzerinden tanımlanmıştır. Bu da Roma İmparatorluk Dönemi aile yapısının, Hellen kültürünün devamı olarak, ataerkil/patriyarkal özelliğini doğrudan yansıtmaktadır. Bu üç kentten karı-koca çiftini ve çocuklarının isimlerini içeren ‘çekirdek aile’ye ve sadece karı-koca çiftine ait olan mezar yazıtları şöyledir:

Herakleia Pontike’den büyükçe bir lahit mezarın yazıtından (Fig. 8) bir karı-koca çifti ile oğlu ve gelininin birlikte gömüldüğü anlaşılır: Herakleides’in genç oğlu *bouleutes* (*boule* meclisi üyesi) Aurelius Herakleides, Genç Herakleides’in eşi Aurelia Dionysiane Tryphosa, Genç Herakleides’in oğlu *bouleutes* Aurelius Thrasymedios Herakleides, Thrasymedios Herakleides’in eşi *philandros*, *sophron* ve *philosophos* olarak tanımlanan Aurelia Kharilampiane Olympias (Pargoire, 1898, s. 495–496, no. 5; Μάκρη, 1908, s. 129–130; *I.Heraclea* 10; Öztürk, 2013b, s. 511–512, 524 Res. 14).⁴³

Figür 8

Bouleutes (Meclis Üyesi) Herakleides ve Ailesinin *Sarcophagus* Mezarı / *Sarcophagus of Bouleutes* (Councillor) Herakleides and his family (©Karadeniz Ereğli Müzesi)

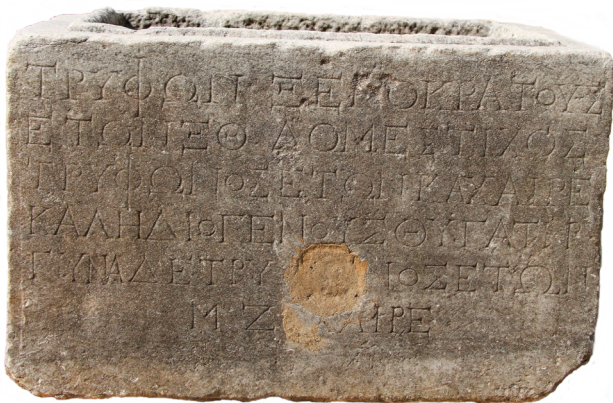
⁴³ Aur. Kharilampiane Olympias’ın *philosophos* olarak tanımlanması hk. bkz. Puech, 1994, s. 294; Haake, 2008, s. 150, dn. 18.

Dört aile üyesinin de taşıdığı Aurelius ve Aurelia *nomen gentilicium*'larından anlaşılacağı üzere burada MS 212'den sonra Roma vatandaşlığı elde etmiş olasılıkla Herakleia kökenli üst sınıftan elit bir aile söz konusudur. Hem baba hem de oğulun üstlendikleri *bouleutes* unvanı, bu ailenin bu kent içerisinde sahip oldukları üst düzey sosyal konumlarını göstermekte, ayrıca siyasi/idari görevlerin aile içinde bir devam geleneği taşıyabildiğine kanıt oluşturabilmektedir. Gelin olan Olympias'ın *philandros* ve *sophron* yani "kocasını seven" ve "aklı başında, ölçülü, iffetli vb." sıfatlarıyla tanımlanmış olması, evli bir çiftte kadının ailedeki/toplum içindeki konumunu, eşine ve ailesine olan sevgisini, bağlılığını ve sadakatini göstermektedir. *Philosophos* olarak tanımlanması (ileride ilgili bölümünde anlatılacağı üzere), "bilgiyi seven, eğitilmiş kişi" ilgisinde olmalıdır.

Yine Herakleia'dan, biri *ostotheke* diğeri bir mezar steli üzerinde bulunan iki yazıt (Fig. 9), Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki iki çekirdek aileyi tanıtmaktadır: İlki Tryphon, eşi Kale ve oğulları Domestikhos'un (Robert, 1937, s. 254, no. 1; *I.Heraclea* 26; Öztürk, 2017, s. 217–218, no. 2); ikincisi ise (Fig. 10) Timothes, eşi Demetria ve kızları Tryphosa'nın isimlerini verir (Öztürk ve Sönmez, 2011, s. 159–160, no. 4 [SEG 61, 1070]). Babanın diğer aile üyelerine yaptırdığı anlaşılın stelin üzerinde, olasılıkla ölen bu üç kişinin (Timotheos, Demetria, Tryphosa) büst şeklindeki portresi mezar stelinin büyük bir alanını kapsayacak biçimde yan yana betimlenmektedir. Aynı kentten yine bir *ostotheke* üzerinde 43 yaşında ölen Tryphon oğlu Lucius ile 65 yaşında ölen eşi Rufus kızı Khrysea'nın yanında mezarın yazıtında üçüncü kişi olarak 19 yaşında ölen Hilaros'un eşi Proklos kızı

Figür 9

Tryphon, eşi Kale ve oğlu Domestikhos'un *Ostotheke* Mezarı / *Ostotheke of Tryphon, his wife Kale and his son Domestichos* (©Karadeniz Ereğli Müzesi)

Prokla isimli bir kadın ile karşılaşıyoruz (*I.Heraclea* 16). Prokla'nın mezarda yatan bu iki kişi ile olan bağlantısı yazıtta belirtilmemiş olmasına rağmen, yaşları itibarıyla Prokla'nın kanımca, Khrysea'nın bir önceki evliliğinden (Proklos ile) doğan kızı olma ihtimali vardır. Değilse bile ailenin içerisinde yakın bir akrabaları olması beklenir. Tios kentinin güney *territorium*'unda Billaios Nehri kıyısında bulunan, onomastik açıdan ilginç bir mezar yazıtında Quintus Vetina Palatinus Rufinianus Onesimos'un, *heroon*'u (anıt mezarı) 75 yaşındayken hem kendisine hem eşi Antylla'ya hem de kusursuz bir şekilde yaşayan çocuklarına yaptırdığı kaydedilmiştir (Öztürk, 2021a, s. 147–151, no. 3). Onesimos, Hellence'de "faydalı/yararlı" anlamına gelmekte ve kölelerde (*douloi*) ya da azat edilmiş kölelerde (*apeleutheroi*) sıklıkla görülen bir isim olmakla birlikte, bu olası statüsünü gösteren bir sıfat yazıt metninde geçmemektedir (Fragiadakis, 1988, s. 48, 52 ve 70; *LSJ*, s. 1231 s.v. ὀνήσιμος). Ancak, eğer gerçekten bir azatlı köle ise Roma vatandaşlığını elde etmiş olan bu Hellen kökenli Onesimos'a, yazıtta sıralanan Roma menşei isimleri, sahibinden geçmiş olabilir.

Figür 10

Timothes, eşi Demetria ve kızları Tryphosa'nın Mezar Steli / *Grave stele of Timothes, his wife Demetria and their daughter Tryphosa* (©Karadeniz Ereğli Müzesi).

Figür 11

Khrysemene'nin, Babası Khrysous'a, Annesi Zoe'ye ve Erkek Kardeşi Khrysippos'a Yaptırdığı Mezar Steli / *Grave Stele Erected by Chrysemene to His Father Chrysous, to His Mother Zoe and to his Brother Chrysippos* (©Amasra Arkeoloji Müzesi).

Figür 12

Demetrios ile Eşi Aeliane'nin Mezar Steli / *Grave Stele of Demetrios and His Wife Aeliane* (©Amasra Arkeoloji Müzesi).

Amastris'ten bir çekirdek aileyi yansıtan mezar yazıtlarının ilkinde (Fig. 11); ailenin kız çocuğu olarak adı geçen Khrysemene; babası Demosthas oğlu Khrysous'a, annesi Zoe'ye ve daha önceden ölmüş olan erkek kardeşi Khrysippos'a, yazıtta verilen yıla göre MS 183'te mezar stelini diktirdiğini söylemektedir (Öztürk ve Öztürk, 2016, s. 238, no. 5; Marek ve Adak, 2016, s. 63–64, no. 73). Hemen bir sene sonrasına MS 184'e tarihli Amastris'ten *symposion* sahneli bir diğer mezar taşı (Fig. 12), yazıttaki ifadeye göre 67 yaşında ölen Agathos oğlu Demetrios ile eşi Aeliane'ye aittir (Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 138, no. 14 [SEG 35, 1329]; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 48). Bu yazıtta bölgede pek görülmeyen bir anlayışla, ilginç bir bilgi olarak Demetrios, oğulları Menandros ve Iulianus Aelianus Demetrios'a dindar/erdemli bir hayata yönelmelerini tavsiye etmektedir.

Amastris'ten; Damostratos, eşi Parthenos ve oğulları Herakleides'e ait, kırık üst kısmında olası bir *symposion* sahnesinin olduğu bir başka mezar stelinin yazıtında (Fig. 13) ayrıca, çiftin dünyaya getirdikleri dört çocuğunu geride bırakarak hayatlarını kayb ettikleri yazmaktadır (Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 153, no. 37 [SEG 35, 1345]; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, s. 170, no. 49). Amastris'te 27 yaşında hayatını kaybetmiş Vibia Rhodine'nin yine *symposion* sahneli ve MS 133'e tarihli mezar yazıtından (Fig. 14) hem Vibius Blastos'un eşi olduğu hem de *tymbos* mezarının ve mezar stelinin akrabaları (*synomaimones*), sevgili kocası (*philos aner*) ve tüm geniş ailesi (*genea pasa*), onunla birlikte büyüyenler (*syntrophoi*) ve ayrıca dostları (*philoï*) tarafından yaptırıldığını öğrenmekteyiz (Marek ve Adak, 2016, s. 64–65, no. 74).

Figür 13

Damostratos, Eşi Parthenos ve Oğulları Herakleides'in Mezar Steli / *Grave Stele of Damostratos, His Wife Parthenos and Their Son Herakleides* (©Amasra Arkeoloji Müzesi)

Figür 15

Claudius Eurotas ve Eşi Claudia Khara'nın Mezar Steli / *Grave Stele of Claudius Eurotas and His wife Claudia Chara* (©Karadeniz Ereğli Müzesi)

Figür 14

Vibius Blastos'un Eşi Vibia Rhodine'nin Mezar Steli / *Grave Stele of Vibia Rhodine, Wife of Vibius Blastos* (©Amasra Arkeoloji Müzesi)

Bithynia'nın doğu bölümünde sadece karı-koca çiftlerinin isimlerini veren mezar yazıtlarına da rastlanmaktadır. Bunlardan Roma vatandaşlığına sahip olduğu görülen "Aurelius Tryphoninos ve Aurelia Eu[gene]ia?" ile "Claudius Eurotas ve Claudia Khara" (Fig. 15) isimlerini taşıyan çiftlerin yanı sıra; "Aleksandros ve Basilissa" (Fig. 16), "Herakleon ve Aristoklea", "Menodotos ve Beronika", "Pates ve Philumena" (Fig. 3), "Oikonomos Tertius ve Oikonomissa Auge" (Fig. 17), "Clodius ve Dionysia", "Diomedes ve Kotta" isimli çiftler de Herakleia'dan karşımıza çıkanlardır.⁴⁴

⁴⁴ İlgili çiftlere ait olan mezar yazıtları için bkz. *I.Heraclea* 11, 13, 29, 67, 71; Öztürk ve Sönmez, 2011, s. 158–159, no. 3 [SEG 61, 1069], s. 160–162, no. 5 [SEG 61, 1071; *An. Ép.*, 2011 (2014) no. 1259]; Öztürk, 2013b, s. 513–514, 525 Res. 15, 17, 526 Res. 18; Öztürk, 2016d, s. 230–231, nos. 2–3.

Figür 16
Aleksandros ve Eşi Basilissa'nın Mezar Steli / *Grave Stele of Alexandros and His Wife Basilissa* (©Karadeniz Ereğli Müzesi).

Figür 17
Oikonomos Tertius ve Eşi Oikonomissa Auge'nin Mezar Steli / Grave Stele of Oikonomos Tertius and His Wife Oikonomissa Auge (©Karadeniz Ereğli Müzesi)

Bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan ve Tios kentinden *symposion* sahnesi betimli bir mezar stelinin (Fig. 18) Pinnin (= Pinnios) ile eşi Khreste'ye ait olduğu anlaşılır (Marek ve Adak, 2016, s. 57–58, no. 67). Amasra Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve yine Tios'a ait bir mezar yazıtında, Σεβαστῶν ἀπελεύθερος (*sebaston apeleutheros / Augustorum libertus*) olarak tanımlanan Roma vatandaşlığına sahip Aurelius Khrysanthos'un, taşın kırıklığından dolayı ismi okunamayan hayat arkadaşına (*symbios*) MS 161 sonrasına tarihlenen bir süreçte mezarını yaptırdığı anlaşılır (Öztürk ve Öztürk, 2016, s. 236, no. 3). Burada; Khrysanthos'un ölen eşini *aeimnestos*, *philandros* ve *glykytate symbios* (anısı sonsuz, kocasını seven ve son derece tatlı) olarak tanımlaması, çiftin birbirlerine karşı duydukları sevgiyi ve saygıyı yansıtmaktadır. Tios *territorium*'unun güneyinde (Gökçebey İlçesi) bulunan *symposion* sahneli mermer bir mezar steli ise Dionysios ile Kleopatra'nın ismini vermekte ait olup (Öztürk, 2016d, s. 231–232, no. 4), yazıtta yakınlık durumu ve yaşları belirtilmediği için bu ikilinin karı-koca çifti mi yoksa baba-kız mı oldukları anlaşılamamaktadır. *Naukleros* (armatör/deniz tüccarı) M(arcus) Aur(elius) Saturninus ile (ismi tam okunamayan) eşi ...ora'nın mezar steli, MS 212'den sonrasına tarihlenmelidir (Mendel, 1901, s. 38, no. 185; Kalinka, 1933, s. 91–92, no. 60; Robert, 1937, s. 272, no. 1; Öztürk, 2012, s. 272–273, Ep52).

Figür 18
Pinnin (Pinnios) ile Eşi Khreste'nin Mezar Steli / *Grave Stele of Pinnin (Pinnios) and His Wife Chreste* (©İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Figür 19

Euprepes ve Eşi Philoumene'nin *Ostotheke* Mezarı / *Ostotheke of Euprepes and His Wife Philoumene* (Amasra, ©Bartın İli Yüzeysel Araştırması Projesi)

Figür 20

Sextus Vibius Philon ve Aelia Paterniane'nin Mezar Steli / *Grave Stele of Sextus Vibius Philon and Aelia Paterniane* (©İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Amasris arkeolojik yüzey araştırmalarında yakın zaman önce bir evin bahçesinde tespit ettiğimiz bir *ostotheke*'nin üzerindeki MS 168/169'e tarihlendirilebilen mezar yazıtında (Fig. 19) Diogeneia'nın oğlu Euprepes, "henüz yaşarken ve şuuru yerindeyken", *ostotheke*'yi kendisi ve eşi Diogeneia'nın kızı Philoumene'ye yaptırdığını ifade etmektedir (Bağdatlı-Çam ve ark., 2019b, s. 60 [B. Öztürk]; Öztürk, 2022, s. 188–190, no. A3 ve 207). Bunun yanı sıra ...Aelianus ve Kalligeneia, Aurelius Longos ve Patrokleia, Aurelius Tatianos ve Valeria Strategis, Aurelius Philokyrios ve Aurelia Antoneia, Demetrios ve Aeliane (Fig. 12), Kormeniskos ve Kale, Koulios ve Basilis, Lukianos ve Domna, Sextus Vibius Philon ve Aelia Paterniane (Fig. 20), Pharnakes ve Arte, Aur(elius) Dionysios ve Khreste çiftlerinin mezar taşları ve yazıtları Amasris'te görülen diğer örneklerdir.⁴⁵

⁴⁵ Aelianus ve Kalligeneia'nın mezar yazıtı için bkz. Kalinka, 1933, s. 79, no. 35; Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 168, no. 41. Aurelius Longos ve Patrokleia'nın mezar yazıtı için bkz. Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 142, no. 27 [SEG 35, 1342]; Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 171, no. 53. Aur. Tatianos ve Valeria Strategis'in mezar yazıtı için bkz. Robert, 1980, s. 151–152; Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 140, no. 20; Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 172, no. 56. Aur. Philokyrios ve Aur. Antoneia'nın mezar yazıtı için bkz. Kalinka, 1933, s. 81–82, no. 37; Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 173, no. 6. Demetrios ve Aeliane'nin mezar yazıtı için bkz. Marek, *Amasra Museum*,

Figür 21

Panda and Herakleon'un Mezar Steli / *Grave Stele of Panda and Herakleon* (©Amasra Arkeoloji Müzesi)

Bugün kayıp durumdaki aynı mezar yazıtında kayıtlı, 55 yaşında ölen Menandros'un oğlu Ion ile 45 yaşında ölen Artemidoros'un kızı, Tryphon'un eşi Markia arasındaki bağ anlaşılammaktadır (Kalinka, 1933, s. 77, no. 31; Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 179–180, no. 93).

ANNE/BABA VE ÇOCUKLAR

Bu grupların yanı sıra ebeveynlerden (γονεύς – *goneus*) biri ile çocukların (τέκνον – *teknon* [sing.] / τέκνα – *tekna* [pl.]) görüldüğü mezar yazıtları da vardır. Herakleia'ya ait bir mezar stelinde ailenin babası (*pater familias*) Pisandros'un oğlu ...teas ile

1985, s. 138, no. 14 [SEG 35, 1329]; Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 170, no. 48. Kormeniskos ve Kale'nin mezar yazıtı için bkz. Mendel, 1901, s. 34–35, no. 180; Pfuhl ve Möbius, 1977 I, s. 166, no. 547; Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 179, no. 89. Koulios ve Basilis'in mezar yazıtı için bkz. *I.Heraclea* 68. Lukianos ve Domna'nın mezar yazıtı için bkz. Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 180, no. 94. Sex. Vibius Philon ve Aelia Paterniane'nin mezar yazıtı için bkz. Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 172, no. 55 [SEG 43, 907; *An. Ép.*, 1993 (1996), no. 1430]; ayrıca bkz. Ruscu, 2017, s. 54. Pharnakes ve Arte'nin mezar yazıtı için bkz. Kalinka, 1933, s. 77, no. 30; Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 170, no. 47. Aur. Dionysios ve Khreste'nin mezar yazıtı için bkz. Kalinka, 1933, s. 79–80, no. 34; Marek, *Kat. Amasris*, 1993, s. 175, no. 71; ayrıca bkz. Robert, 1937, s. 261–262.

Pisandros'un eşi Parthenos'u, yani bir anne ile oğlunu görürüz (Jonnes, 1986, s. 98, no. 2 [SEG 36, no. 1166]; Cremer, 1992, s. 174, no. 12; *I.Heraclea* 12; Öztürk, 2013b, s. 515, 526 Res. 20). Stelin üst bölümünde bir erkek ve bir kadının büst görünümündeki betimleri cepheden ve yanyana işlenmiştir. Herakleia'dan yine *symposion* betimli bir mezar stelinin yazıtında (Fig. 21) ölümsüzleşen 53 yaşındaki Panda ile 15 yaşındaki Silanos oğlu Herakleon'un, yaşları itibarıyla anne-oğul olması pek de uzak bir ihtimal değildir (Pfuhl ve Möbius, 1977-1979, s. 486-487, no. 2024 [SEG 29, 1364]; *I.Heraclea* 64; Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 139, no. 16 [SEG 35, 1333]). Aynı kentten bir başka mezar yazıtında 60 yaşında ölen Demylos oğlu Dionysios ile 25 yaşında hayatını kaybeden Khresimos oğlu Hermaphilos adlı iki erkeğe rastlarız (*I.Heraclea*, 20). Bu iki kişinin yaşları birbirine uzak olmasına rağmen birbirleriyle olan yakınlığına dair kesin bir çıkarım yapmak mümkün görünmemektedir.

Amastris'ten Roma vatandaşlığı elde etmiş Aurelia Iuliane adındaki bir kadın, annesi Boubalikis ile kendisine (bu) mezarı (*pyelos*) yaptırdığını belirtmektedir (Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 141, no. 22 [SEG 35, 1338]; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 58). Tarihleme veren bir başka Amastris mezar yazıtında ise Serapas'ın oğlu Serapion ile Serapion'un oğlu Serapion'un, yani olasılıkla bir baba-oğulun mezar yazıtına rastlarız (Hirschfeld, 1888, s. 879, no. 35; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, s. 174, no. 62). Yazıtta verilen tarih içeriğinin hesaplamasına göre baba MS 111'de 70 yaşındayken; oğlu Serapion ise 22 sene sonra MS 123'te (kırıktan dolayı) bilinmeyen bir yaşta hayatını kaybetmiştir.

KARDEŞLER

Aile içindeki kardeş sevgisini (*φιλadelphia* – *philadelphia*) en güzel yansıtan mezar yazıtlarından birisi Tios kentinden gelmektedir. Kentin *arkhon*'luğunu yapmış Khrestos oğlu Iulianus'un mezarı, kardeşi tarafından yaptırılmış olup yazıt bir şiirle ölenin ağzından dillendirilmiştir (Robert, 1937, s. 284, no. 9; Peek, 1955, s. 208, no. 778; Merkelbach ve Stauber, 2001, s. 282, no. 10/01/01; Öztürk, 2012, s. 269-271, Ep49).⁴⁶ Bu şiirin içeriği o dönem insanının ölümünden sonra Hades'in diyarına gönderilme inancını yansıtmaktadır.

Benzer bir ifade Amastris'ten Eros ve Apphe çiftinin oğlu olan Hegesandros'un *symposion* sahneli mezar stelinde de görülmektedir: "...Eğer Hades bana hızla harekete geçtiyse/yürüdüyse, bil ki: kıskançlık tüm güzelliklerin düşmanıdır..." (Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 139, no. 15 [SEG 35, 1332]; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 51). Herakleia'da da genişçe bir mezar taşı Aurelius/

Aurelia *gens* isimlerinden anlaşıldığı üzere Roma vatandaşlığını elde etmiş Khrysogonos'un (biri erkek biri kız) çocukları, Aurelius Opikos ve Aurelia Panmoiris adlı iki kardeşe aittir (Öztürk, 2016d, s. 232-233, no. 5).

KORUYUCU AİLE, BESLEMELER VE AZATLILAR

Koruyucu anne-babalığın yani evlat edinmenin Asia Minor'da yayılmış genel bir sosyal kurum olduğunu yazıtlarda ilgili kişilere atfedilen *threptos/threpte trophimos/trophime* (besleme/yetiştirme) veya *syntrophos/syntrophe* gibi unvanlarından veya bu unvanlardan türetilmiş Trophimos, Trophime, Syntrophion, Threptos, Threpte gibi şahıs isimlerinden anlayabilmekteyiz.⁴⁷ Burada "özgür doğan üvey ve evlatlık çocuklar" ile "evde doğan köleler veya terk edilmiş olarak evlatlık alınan ve köle olarak yetiştirilen çocuklar"ı birbirinden ayırmak gerektiğini belirtmemiz gerekir.⁴⁸

Doğu Bithynia'dan doğrudan iki kadın *threpte* ve bir erkek *threptos* bilinmekte olup, her üçü de Tios kentinin mezar yazıtlarında karşımıza çıkar. Bunlar arasında, bugün İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan, üzerinde *symposion* sahnesinin resmedildiği mezar stelinin yazıtında (Fig. 22) Timotheos oğlu Timotheos'un; kendisi ile ismini belirtmediği eşinin (*symbios*) ve ayrıca *threpte*'sinin anısına mezar stelinin yaptırdığı belirtilir (Mendel, 1901, s. 39, no. 187; Robert, 1937, s. 283, no. 5; Pfuhl ve Möbius, 1977, s. 422, no. 1743; Öztürk, 2012, s. 276-277, Ep57; Öztürk ve Sönmez, 2015, s. 113, İAM2). Tios *nekropolis* yüzey araştırmalarında tespit edilen bir mezar taşındaki yazıt, 60 yaşında ölen Demosthenes ile onun 40 yaşındaki *threpte*'si Kallitykhe'nin aynı mezarı paylaştıklarını ortaya koyar (Öztürk, 2012, 267, Ep45; Öztürk, 2015, 87, no. T14). Kastamonu Arkeoloji Müzesi'ndeki son mezar steli (Fig. 23) ise Khammios'un *threptos*'u Elpidion'a aittir (Marek, 2003, s. 140, 142-143, Abb. 219; Öztürk, 2012, s. 269, Ep48; Öztürk ve Sönmez, 2015, s. 114, KAM2). Stelin ön yüzünde ayakta tasvir edilmiş olan figürün sol elinde tuttuğu *rutulus* ve ellerinin duruş özellikleri, bu kişinin toplumun eğitimli-entelektüel kesiminden bir kişi olması ihtimalini kuvvetlendirir. Evlatlıklar/beslemeler, beklenene üzere *homogastroi*'dan (karındaş=kardeş) açıkça daha düşük pozisyondaydı.

⁴⁷ Roma İmparatorluğunun *Pontus et Bithynia* Eyaleti MS 109-111 Dönemi Valisi Genç Plinius'un bağlı olduğu İmparatoru Traianus'a yazdığı mektupların biri *threptos* adını verdiği bu çocukların durumu ve beslenmeleriyle ilgili olup İmparator'un, Plinius'a yazdığı cevap mektubunda bu çocukları, "doğduklarında (aileleri tarafından) terk edilip sonra kendilerini kurtaran kişiler tarafından köle olarak eğitilenler" biçimiyle tanımladığı görülür (Plin., *ep.* X 65-66). Konu hk. ayrıca bkz. Marek, 2003, s. 138; Marek, 2009, s. 37.

⁴⁸ *Threptos* ve *threpte* hk. detaylı bilgi için bkz. Cameron, 1939, s. 27-62. Yasal ve sosyal statüsü için bkz. Riel, 2009, s. 93-114; Küçük Asya ve Pontos-Bithynia yazıtlarında görülenlere dair bkz. Marek, 2003, s. 138-139; Marek, 2010, s. 581-582.

⁴⁶ Yazıt hk. değerlendirmeler için ayrıca bkz. Brélaz, 2005, s. 259 ve 419, H9; Fuhrmann, 2011, s. 216, dn. 55.

Figür 22

Timotheos, Eşi ve *Threpte*'sinin (beslemesinin) Mezar Steli / *Grave Stele of Timotheos, His Wife and His Threpte (Fostering)* (©İstanbul Arkeoloji Müzeleri).

Figür 23

Khammios'un *Threptos*'u (Beslemesi) Elpidion'un Mezar Steli / *Grave Stele of Elpidion, Threptos (Fostering) of Chammios* (©Kastamonu Arkeoloji Müzesi; Foto/Photo: Turhan Birgili).

Fakat genel olarak Tios yazıt örnekleri; ailenin içine dâhil edilmiş ve aile sevgisiyle büyütülmüş evlatlıkları/beslemeleri ortaya koymuş olabilir. Birçok ifadeden yola çıkarak, hayatını kaybetmiş beslemelerin yalnızca sevilip yasının tutulmadığı aynı zamanda onların aile mezarlarına konulabildikleri veya onlar için ailenin babası tarafından (eğer varsa) üvey kardeşlerinden ayrı olarak bir mezar yaptırıldığı da anlaşılmaktadır (Marek, 2003, s. 139). Herakleia'dan üzerinde tek bir kadını *kline*'de uzanır pozisyonda betimleyen bir mezar steli 25 yaşında hayatını kaybeden Tryphon kızı Trophime'ye aittir ve isminden ötürü bu kadının besleme olarak aileye girmiş olduğunu düşünmek mümkündür (Pfuhl ve Möbius, 1977–1979, s. 486, no. 2019 [SEG 29, 1365]; Cremer, 1992, s. 172, no. 7; *I.Heraclea*, 22).

Kölelerin sahipleri tarafından azat edilmesi ve artık özgür bir yaşama kavuşmaları doğal bir süreçti ve çoğunlukla *apeleutheros* olarak tanımlanan bu konumları mezar yazıtlarında belirtilirdi. Yukarıda da sözünü ettiğimiz, Tios'a ait bir mezar yazıtında, taşın kırıklığından dolayı ismi okunamayan hayat arkadaşına (*symbios*) mezarını yaptıran Aurelius Khrysanthos adlı bir Roma vatandaşı, Σεβαστῶν ἀπελευθεροῦς (*Sebaston apeleutheros = Augustorum libertus*) yani "imparatorların azatlı kölesi" olarak nitelendirilmiştir (Öztürk ve Öztürk, 2016, s. 236, no. 3).⁴⁹

⁴⁹ *Aug(g)ustorum libertus (Augg. lib)* kullanımı için bkz. Weaver, 1972, s. 64–72; Chantraine, 1975, s. 603–616. *Augusti Liberti* hk. detaylı bilgi için bkz. Weaver, 1972, s. 58–60; Haensch, 2006, s. 153–164.

Bu yazıt, Roma imparatorlarının hizmetine girmiş bir kölenin,⁵⁰ özgürlüğünü ve Roma vatandaşlığı elde ettiğini ve evlenerek Bithynia'nın bu bölümünde yaşamına devam ettiğini ortaya koyar. Ayrıca, Khrysanthos'un eşini, *aeimnestos*, *philandros* ve *glykytate symbios* olarak tanımlaması, çiftin birbirlerine karşı duydukları sevgiyi ve saygıyı yansıtmaktadır. Amastris'ten MS 203'e tarihlenen bir diğer mezar yazıtında, yine benzer ifadelerle Hostia Gavenia Gallita'nın *sophrosyne* (alçakgönüllü, ölçülü, aklıselim olma) ve *philandria* (kocasını seven) özelliği vurgulanır (Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 137, no. 13 [SEG 35, 1330]; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 45).

MESLEKLER-UNVANLAR

Bithynia'nın doğusunda bulunan bir kısmına yukarıda değindiğimiz bazı aile ve bireysel mezar yazıtlarında, kendilerinin veya aile üyelerinin mesleklerinin veya uğraşlarının ifade edildiği görülür. Bu da o kişilerin sosyal konumuna ve sınıfına dair bilgi verebileceği gibi toplumsal tabakalaşmaya ilişkin bir veri olarak kabul edilebilir.

Bunlardan, Herakleia kentinden *philosophos* (filozof, bilgiyi seven) Iulius Pythagoras'ın kızı Iulia Pythia'nın onurlandırıldığı mezar yazıtından, kendisinin üstün bir şekilde *eponymos basileia* görevini yürütmüş olduğu anlaşılır (Dörner, 1962, s. 34; *I.Heraclea* 4; Öztürk, 2017, s. 215–217, no. 1). Yazıttaki unvanlar, bu babakızın ilgili dönemde kentin üst düzey sınıfından, yönetici bir ailenin temsilcileri olduğu gerçeğini göstermesinin yanı sıra Herakleia'nın kültürel ve siyasi tarihi bakımından da önemlidir (Fig. 24). Zira bu yazıt, *eponymos basileia* unvanının Megara kolonilerinde görülen bir Dor unvanı olması bakımından, hem bir Megara kolonisi olarak gösterilen Herakleia'nın kendi geçmişine doğrudan atıf yapmakta hem de aynı zamanda Herakleia'nın bu geleneksel kültürel bağını Roma İmparatorluk Dönemi'nde de devam ettirebildiğini kanıtlamaktadır.⁵¹

Bununla birlikte babasının *philosophos* ünvanının, onun bildiğimiz anlamda bir felsefi akımın takipçisi gerçek bir filozof ve düşün insanı olmasına istinaden mi yazıldığı yoksa onun bilgili, kültürlü ve entelektüel kişiliğini vurgulamak açısından mı kullanıldığı açık değildir. Öte yandan, doğuştan bu unvanı taşımasının, kendisinin ve ailesinin entelektüelliğinin ve iyi eğitilmiş olmasının yanı sıra soylu bir sınıfa mensup olduğunun bir göstergesi olabileceği dile getirilmektedir (Haake, 2008, s. 155; Dana, 2011, s. 231). Eğer gerçek bir filozof ise, bu durumu Herakleia'daki bir felsefe okulunun varlığını da düşündürebilir; ancak antik edebi ve epigrafik kaynaklarda Herakleia'daki bir felsefe okuluna dair bir bilgi yoktur. Bununla birlikte, taşıdığı Pythagoras ismi, II. Sofistik Dönemi olarak tanımlanan bu dönemde, kendisinin ve kendisine ismi koyan ailesinin, ünlü düşünür filozof Pythagoras'ın felsefesinin bir takipçisi olabileceğini, hatta kentte bu felsefi görüş çerçevesinde bir yapılanmanın olabileceğini düşündürebilir.

Figür 24

Philosophos Iulius Pythagoras'ın Kızı Iulia Pythia'nın Mezar Taşı (Heykel Kaidesi?) / *Grave Stone (Pedestal?) of Iulia Pythia, Daughter of Philosophos Iulius Pythagoras* (©Karadeniz Ereğli Müzesi).

⁵⁰ “İki İmparator”un ortak yönetiminin azatlısı olduğu anlaşılacak Khrysanthos'un, sonradan elde ettiği Aurelius *gens* adından ve taşta yazı karakterinden dolayı Marcus Aurelius ve Lucius Verus (MS 161–169); Marcus Aurelius ve Commodus (MS 177–180); Septimius Severus ve Caracalla (MS 197–209) imparator ikililerinden birisinin azatlısı olma ihtimali vardır. Ancak buradaki çoğul durumun bir *Augustus* ile *Augusta*'ya ya da bir halef-selef durumunu gösteren birbirini takip eden ikili imparator yönetimine karşılık gelebileceği ihtimalini de unutmamak gerekir, Öztürk ve Öztürk, 2016, s. 236.

⁵¹ Ksenophon (Ksen., *an.* VI 2, 1) and Diodoros (Diod. XIV 31, 3) Herakleia'nın Megara kolonisi olduğunu belirtmektedirler. Dor geleneklerinde bulunan *Basilea/Basileus* unvanları için bkz. Hanell, 1934, s. 148, 150, 152–154, 156–158. Bu unvanlar Herakleia'nın başka yazıtlarında da geçmektedir, bkz. *I.Heraclea* 1, sat. 6; 2, sat. B5-6. ana şehir Megara'daki “*basileus*/kral” unvanı gibi, Herakleia'daki *Basilea/Basileus* unvanları da *eponymos* unvanlar yani o yıla adını veren

yöneticiler eşliğinde belgelerini tarihlemek için kullanılan geleneksel unvanlar olarak varlığını korumuştur; konu hk. bkz. Kajava, 2004, s. 13; ayrıca bkz. Sher, 1991, s. 255.

Figür 25

Derkyllös Oğlu Magnos'un Mezar Steli / *Grave Stele of Magnos, Son of Derkyllös* (©İstanbul Arkeoloji Müzeleri).

Herakleia'dan yukarıda daha önce bahsi geçen baba-oğlu *bouleutes*'ler (*Boule* Meclisi Üyesi) Aur(elius) Herakleides ile oğlu Aur(elius) Thrasymedios Herakleides'in olarak tanıtıldığı lahit mezarın yazıtında (Fig. 8) Thrasymedios Herakleides'in eşı Aur(elia) Kharilampiane Olympias'a *philandros* (kocasını seven) ile *sophron* (ölçülü, aklı başında, iffetli) sıfatlarının yanı sıra eril çekimli bir tanımlamayla "*philosophos*" unvanı da verilmiştir (*I.Heraclea* 10; Öztürk, 2013b, s. 511–512, dn. 25). Bu kadının taşıdığı "*philosophos*" sıfatı onun gerçek anlamda felsefe ile uğraşan bir birey olduğu anlamına gelmemelidir. Zira *philosophos* ile diğer sıfatların art arda sıralandığı başkaca yazıt örneklerinde de görüldüğu üzere, burada olasılık diğer sıfatlarını tamamlayacak şekilde onun eğitimli, bilgili, kültürlü olmasına ve kelime anlamıyla "bilgiyi ya da bilgeliği seven" kimliğine vurgu yapılmış bu vesileyle övülmüş olsa gerektir.⁵² Tios kenti yazıtlarında *philosophos* sıfatına rastlanmaz ancak Atina'da Maximus adındaki, baba ismi yazmayan bir Tioslu *philosophos*'un onurlandırılması (mezarı?) dikkat çekmektedir (*CIG* I

430; Öztürk, 2012, TEp9. Ayrıca bkz. Robert, 1937, s. 266–267, dn. 1; Puech, 1994, no. M 68; Avram, 2013a, s. 356, no. 3094 s.v. "Μάξιμος"; Öztürk, 2017, s. 203). Ancak, bu kişıyle ilgili yazılı kaynaklarda başka bir bilgi mevcut değildir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan, MS 1. yüzyıla ait, Derkyllös oğlu Magnos adındaki bir Tioslu vatandaşın mezar stelinde (Fig. 25), ortada duran ana figür, kalabalık önünde konuşma yapan bir *rhetor*'u anımsatırcasına, yapay bir çıkıntı üzerinde durmaktadır (Robert, 1937, s. 284, no. 7; Maximova, 1956, s. 434, Abb. 48; Pfuhl ve Möbius, 1977, s. 104, no. 233, Taf. 16; Öztürk, 2012, s. 272, Ep51; Öztürk ve Sönmez, 2015, s. 112–113, İAM 1). Bunun yanı sıra, stelde yanında hizmetkârı olarak bulunan küçük çocuğun/kölenin elinde, içinde üç rulonun bulunduğu kutu olan *scrinium*'u tutması bu fikri desteklemektedir (Maximova, 1956, s. 432; Öztürk, 2012, s. 120).⁵³ Amastris'ten MS 2. yüzyıla ait Demetrios ve eşı Aeliane'nin *symposion* sahneli mezar stelinde de (Fig. 12) *kline* üzerinde yatan adamın (Demetrios) sol elinde bir *papyrus* rulosu, yanındaki küçük boyutlu kölesinin ise *papyrus*'lardan oluşan bir tomarı taşıdığı düşünülür (Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 48). Bu durum Demetrios'un Amastris kentinin aydın-seçkin kesiminden bir *rhetor* (hatip) olabileceğine işaret etmektedir (Dana, 2011, s. 162).

Herakleia kentinden kayda geçmiş bir *sarcophagus* üzerinde *tabula ansata* içinde iatros (hekim) unvanlı Menios'un mezar epigramı okunmuştur (Mendel, 1901, s. 46–47, no. 191; Kalinka, 1933, s. 96, no. 66; *I.Heraclea* 33). Ayrıca MS 2. yüzyıla tarihlenen; Smyrna veya civarından bulunmuş bir mezar taşında (Fig. 26), 19 yaşında öldüğu anlaşılan Glykon oğlu Tioslu Niketes de iatros unvanıyla nitelendirilmiştir (*I.Leyden*, 10 [SEG 18, 519]; Robert, 1960, s. 233, no. 10; *I.Smyrna* I 442; Jones, 1998, s. 107–109; Samama, 2003, no. 196; Öztürk, 2012, TEp139).⁵⁴ Mezar sahibi bu genç *iatros* hakkında başka bir bilgimiz bulunmamaktadır; zira bu Tioslu gencin bu kadar genç bir yaşta ne zaman ve nasıl hekim unvanını elde ettiğini, tıp eğitimini nerede aldığını, neden Smyrna'ya gelmiş olduğunu bilmiyoruz. Bu sorular bizi, Niketes'in Tios'tan Smyrna'daki tıp okuluna, eğitim almaya gelen bir hekim adayı olabileceği cevabına yöneltmektedir. Amastris'ten bir *ostotheke* (Fig. 27) üzerindeki yazıtta 22 yaşında ölen Aukson oğlu Markianos'un *zographos* yani 'doğa resimleri yapan bir ressam' olduğu yazar (Marek, *Amasra Museum*, 1985, s. 141, no. 24 [SEG 35, 1339]; Marek, *Kat. Amastris*, 1993, no. 92).

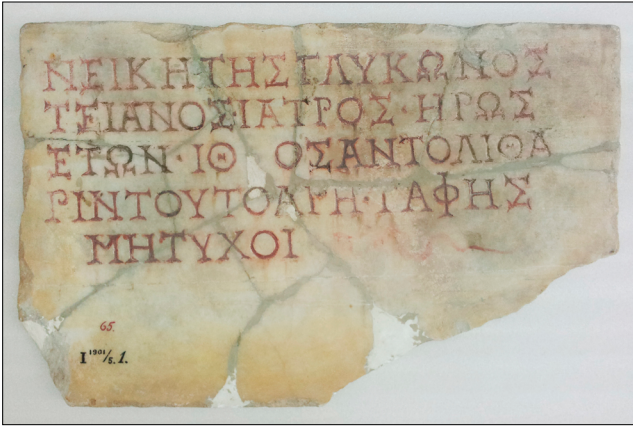
⁵² Aurelia Kharilampiane Olympias'ın *philosophos* olarak tanımlanması hk. bkz. Puech, 1994, s. 294; Haake, 2008, s. 150, dn. 18.

⁵³ Figürler hk. görüşleri için Arkeolog Arş. Gör. Bünyat Burak Aykanat'a (MSGÜ, Arkeoloji Bölümü) teşekkür ederim.

⁵⁴ Yazıt hk. ayrıca bkz. Dana, 2011, s. 199–201; Dana, 2014, s. 127.

Figür 26

Iatros (Hekim), Glykon Oğlu Niketes'in Mezar Steli / *Grave Stele of Iatros (Physician) Niketes, Son of Glycon* (©Leiden Rijksmuseum van Oudheden; Foto/Photo: Heikki Pauts).

Figür 27

Zographos (Ressam), Aukson Oğlu Marcianus'un *Ostotheke* Mezarı / *Ostotheke of Zographos (Painter) Marcianus, Son of Auxon* (©Amasra Arkeoloji Müzesi).

Tios'tan *naukleros* (armatör/deniz tüccarı) M(arcus) Aur(elius) Saturninus'un ile eşi ...ora'nın mezar steli, kentte yaşayan gemi sahibi armatörlere ve/veya deniz tüccarlarına ilişkin önemli bir kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır (Mendel, 1901, s. 38, no. 185; Kalinka, 1933, s. 91–92, no. 60; Robert, 1937, s. 272, no. 1; Öztürk, 2012, s. 272–273, Ep52). Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım Yarımadası'nda Pantikapaion kentinde kayda geçmiş bir başka mezar yazıtı ise 62 yaşında hayatını kaybetmiş Tioslu, Rufus oğlu Tertius'un yine bir *naukleros* olduğunu söyler (CIRB 732; Lifshitz, 1968, s. 26–28, no. III; Öztürk, 2012, TEp15; Avram, 2013a, s. 128, no. 81 s.v. “Τέρτιος Ρούφου”). Bu mezar stelinde aile bağları açısından önemli noktalardan birisi, yazıtında, stelin, ailesi (*syngeneis*) tarafından (olasılıkla Tios'ta yaptırılıp Pantikapaion'a) gönderilmiş olduğunun dile getirilmesidir.

Figür 28

Çiftçi Olympikhos Oğlu Olympikhos'un Mezar Steli / *Grave Stele of Farmer Olympichos, Son of Olympichos* (©Karadeniz Ereğli Müzesi).

Bölgedeki mezar yazıtları ve bazı stellerin üzerlerindeki figürler aynı zamanda, tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçiler ile çiftlik kâhyalarının yaşamına dair ipuçları sunmaktadır. Herakleia'nın kırsal kesiminde bulunmuş bir mezar taşının yazıtında (Fig. 17) Tertius'un *oikonomos* ile eşi Auge'nin *oikonomissa* (veya *oikonomos*) unvanını taşıması, bu karı-kocanın önemli bir çiftliğin idaresini sürdürdüklerini gösterir (Öztürk, 2011, s. 160–162, no. 5).⁵⁵ Olympikhos oğlu Olympikhos adlı bir kişinin mezar stelinde ise (Fig. 28), *symposion* sahnesinde, *kline*'de yarı uzanan erkek betiminin altında; bir kölenin öküzü sürer şekilde betimlendiği görülür (Öztürk ve Sönmez, 2009, s. 135, no. 6; Öztürk, 2013b, s. 513, 525 Res. 16). Her ne kadar yazıtta böyle bir ifade olmasa da bu durumda mezar sahibinin toprak sahibi bir çiftçi veya çiftliği işleten bir kâhya olabileceğini düşünebiliriz. Yine aynı şekilde, Claudius Eurotas ile eşi Claudia Khara'nın mermerden mezar stellerinde (Fig. 15), yan yana betimlenmiş kendi portrelerinin altında, günlük hayatta kullandıkları eşyalar betimlenmiştir (*I.Heraclea* 13; Öztürk, 2013b, s. 513–514, 525 Res. 17). Ayna, tarak, sepet gibi çoğunluğu kadının kullanımına özgü bu betimler arasında solda bir de orak betimi bulunmaktadır ki, bu da Claudius Eurotas'ın çiftlik veya tarım, tarla ve bahçe işleriyle meşgul olan bir çiftçi olduğunu sembolik olarak ifade edebilir.

⁵⁵ Yazıtla ilgili ayrıca bkz. Öztürk, 2013b, s. 513, 525 Res. 15. Bithynia'daki *oikonomos*'lara ilişkin bkz. Robert, 1937, s. 241; Marek, 2003, s. 75; Fernoux, 2004, s. 238–252; Corsten, 2006, s. 87–89.

GENEL DEĞERLENDİRME

Bithynia'dan en geniş epigrafik kaynak grubu olarak günümüze ulaşan mezar yazıtları; Herakleia, Tios ve Amastris'in Roma İmparatorluk Dönemi kültürel, sosyal ve toplumsal yaşamına ve o dönem bir mezar yeri ve mezar taşı yaptırabilme imkânı olan daha çok orta ve üst sınıflı temsil eden ailelerine ışık tutabilmemize olanak tanımaktadır. Buna göre şunu anlıyoruz ki, Arkaik-Klasik Dönem'den itibaren Erken Demir Çağın Thrak, Bithyn, Paphlagon, Frig ve Pers kültürlerini dil ve din açısından asimile etmiş veya bünyesine katarak zenginleşmiş Hellen kültürü, yüzyıllara yayılan süreç boyunca Roma İmparatorluk Dönemi Küçük Asya'sının büyük bölümünde olduğu gibi, Roma kültürünün yayılımı karşısında kendini büyük ölçüde koruyabilmiştir. Mezar yazıtlarının büyük çoğunluğunun yazıldığı dil olan; kentte ve kırsalda yaşayan yerel halkın ana dili olarak görülen Hellence'nin bu yaygınlığı doğal olarak Hellence okuyan-yazan insanların, demografinin büyük bir bölümünü oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Ancak diğer iki kentten farklı olarak Herakleia'daki bazı yazıtlarda Hellence'nin Dor lehçesinin unsurları ile kurumlarını görebiliyor olmamız, bu kent halkının Dor kökenine ilişkin kültürel unsurlarını, geleneksel olarak halen koruyabildiğini göstermektedir.

Onomastik açıdan incelendiğinde, mezar sahiplerinin ağırlıklı olarak *theophorik* veya diğer türdeki Hellen isimler taşıdığı görülmektedir ki, bu durum bu kişilerin Hellen kültürel kimliğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, Bithynia'nın batısında olduğu gibi, doğusundaki yazıtlarda da Thrak, Bithyn, Paphlagon ve Pers kültürlerinin izlerini taşıyan bazı şahıs isimlerine rastlanmakta olup bunu da belli bir dereceye kadar bölgenin kültürel geçmişine ve bu kültürlerin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki devamlılığına ait izler olarak yorumlamak mümkündür.

Bilindiği üzere Romalılaşmanın / Romanizasyonun en geçerli göstergeleri, ilgili bölgedeki Romalıların kalıcı varlığı, Latince'nin kullanım yoğunluğu ile İtalic-Latin kültürünün yerleşmeye başlaması, yerel halkça özümsemesi ve sistematik bir baskıyla veya doğal akışında mevcut yerel kültürün üzerine konumlanmasıdır. Latincenin kullanım alanı ve yaygınlığı, bu üç kentin bulunduğu bölge özelinde, şu ana kadar tespit edilebilen az sayıdaki Romalının mezar yazıtı, adakları, resmî ve idari onurlandırma yazıtları ve miltaşlarından pek de öteye gidememektedir. Üstelik bunların bir kısmı Hellence ile çift dilli yazılmış olup çoğu da MS 2. yüzyıl ve sonrasına aittir. Bir sosyal statü göstergesi olarak da kullanılmış Latince'nin, diğer doğu eyaletlerinde olduğu gibi, Pontus-Bithynia Eyaleti'nde de sosyal pozisyonlarını yükseltmek veya siyasi bir konum elde etmek isteyen kentli Hellen üst tabaka tarafından öğrenilmesi ve en

azından resmî yazışmalarda ve mektuplaşmalarda belli bir dereceye kadar kullanılması gerekliydi. Ancak Ch. Marek'in de belirttiği gibi (2003, s. 147; 2009, s. 38), bu dilin kullanımının ne günlük yaşamda ne de eğitim ve kültür hayatında Hellence'nin önüne geçemediği ve ortak dil (*lingua franca*) seviyesine ulaşamadığı söylenebilir. Ayrı bir yayında detaylıca ele alınacağı üzere, burada kısaca şunu belirtmek gerekir ki, MS 1. yüzyıldan başlayarak İmparator Caracalla Dönemi'nin *Constitutio Antoniniana*'sı (MS 212) ile en üst seviyeye ulaşan Roma vatandaşlığı elde etme süreci, bölgedeki Hellen vatandaşların bir kısmının isimlerine eklenen Roma kökenli *praenomen* ve *nomen gentilicium*'larından anlaşılmaktadır. Bu durumun belli bir ölçüde bölgedeki Romanizasyona işaret edebileceği düşünülse bile, bunu kültürel bir dönüşümden ziyade siyasi ve ekonomik bir fayda ilişkisi çerçevesinde değerlendirmek gereklidir.

Mezar yazıtlarının çoğunun ait olduğu orta-üst tabakadaki insanlar, kültürel hayatlarını (günlük yaşam, eğitim, *agon*'lar, dinî inanışlar, törenler vb.), tipik bir Hellen kentinde yaşanabilecek şekilde; ama Roma imparatorluk devletinin himayesinde, eyalet hazinesi veya yerel *euergetes*'ler tarafından finanse edilen bir sistem içerisinde Roma yönetim anlayışına belli ölçülerde uyarlanmış biçimde yaşamış olmalıdırlar. MS 2-3. yüzyıllarda Hellen kültürünün, düşünce ve yaşayış biçiminin Küçük Asya'nın bu bölgesinde de yüceltildiğini ve ayrıca bu kültürü iyi bilen ve sahiplenen Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius gibi *philhellen* imparatorların bundaki payının büyük olduğunu belirtmek gereklidir. Roma kültürü ne Hellen sosyo-kültürel yaşantısının önüne geçebilmiş ne de bu kültürü baskılayabilmiştir. Yani, Roma İmparatorluğunun tesis ettiği siyasi hegemonyası, bir yönetim anlayışı olarak kültürel hegemonyaya dönüşmemiştir.

Bithynia'nın Paphlagonia ile kesiştiği bu bölümündeki mezar yazıtları, başkaca hiçbir kaynak grubundan elde edemeyeceğimiz şekilde her üç kentin aileleri, hane halkı yapılanması, kökenleri ile kısıtlı da olsa mesleklerine veya idari unvanlarına dair veriler sunmaktadır. Bazen bir çekirdek ailenin en geniş hâlini sunabilen mezar yazıtları olduğu gibi, bazen daha küçük aile yapılanmalarını tanıtan yazıtlara rastlanmaktadır: Buna göre karı-koca çiftlerinin görüldüğü mezar yazıtlarında bazen daha erken ölenin diğerine mezarı yaptırdığı bazen de çocukların bu görevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Kullanılan ifadelerden eşlerin birbirine (özellikle kadının erkeğine) duyduğu sevginin yanı sıra kadının ahlaklı ve iffetli bir hayat geçirmesine vurgu yapıldığı da görülmektedir. Bunların yanı sıra erkek ya da kız çocuklarına aileleri tarafından yaptırılan mezarlar olduğu gibi, bazen de kardeşler birbirinin mezarını yaptırabilmektedirler.

Tios kenti mezar yazıtlarında görülen *threptos/threpte* unvanı en azından şimdilik bu kentte beslemelerin yer aldığını ortaya koymaktadır. Herakleia yazıtlarında *bouleutes*, *ephebarkhos*, *paraphylaks* ve *oikonomos*, Tios'ta *paidotribes*, *philosophos*, *iatros*, *naukleros* ile Amastris'te *zogaphos* ve *palaistes* meslek tanımlarının veya idari memuriyetlerin mezar yazıtlarında görülüyor olması hem bu bireylerin ve ailelerinin sosyal statüsüne dair fikirler sunulabilmesi hem de kentteki sosyo-kültürel yaşama dair genel bir bakış açısına imkân tanınması bakımından önem arz etmektedir. Diğer türdeki epigrafik buluntuların (bir makale kapsamını aşacak boyutta) konuya dair bilgilerimizi geliştireceği ortada olmakla birlikte siyasi ve kültürel anlamda bölgesel bütünlüğü bulunan her üç kentteki çalışmalarda keşfedilmeyi bekleyen yeni epigrafik verilerin de eksikliklerimizi gidereceği ve/veya var olan bilgileri sorgulatabileceği gerçeğini de unutmamak gereklidir.

TEŞEKKÜR

Bu yazıda yer verdiğim yazıtlı mezar taşlarının çalışma ve fotoğraflarını kullanma iznini veren Karadeniz Ereğli Müzesi Müdürlüğü ile Müze Müdürü Ahmet MERCAN'a; Amasra Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü ile Müze Uzmanı-Sanat Tarihiçi Ümit Kemal PARLAK'a; Kastamonu Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü ile Müze Eski Müdiresi Nimet BAL'a; İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü ile Müze Uzmanı-Epigraf Feza DEMİRKÖK'e; Hollanda *Leiden Rijksmuseum van Oudheden* Müdürlüğü ile Müze Uzmanı Heikki PAUTS'a; Tios antik kenti kazı başkanları Prof. Dr. Sümer ATASOY (*Emeritus*, Karabük Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü) ve Prof. Dr. Şahin YILDIRIM'a (Bartın Üniversitesi, Arkeoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi) ve Bartın Yüzey Araştırması Başkanı Prof. Dr. Fatma BAĞDATLI-ÇAM'a (Bartın Üniversitesi, Arkeoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi) teşekkür ederim. Ayrıca bazı yazıtların müze çalışmalarına ve bilimsel değerlendirilmesine dair verdiği önemli katkılardan dolayı Prof. Dr. Hüseyin Sami ÖZTÜRK'e (Marmara Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı) ve bu metnin oluşturulma sürecindeki özverili yardımlarından dolayı Arkeolog Aleyna ŞAN'a (MSGSÜ, Arkeoloji Bölümü, MA) teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKÇA**Antik Kaynak Kısaltma ve Açılımları**

- Ael. Herod., *De pros. cath.* = Aelius Herodianos, *De prosodia catholica.*
- Amm. = Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri.*
- Arr., *per. p. E.* = Arrianos, *periplus Ponti Euxini.*
- Athen., *Deip.* = Athenaios, *Deipnosophistai.*
- Const. Porph., *de them.* = *Constaninus Porphyrogennitos, de Thematibus.*
- Diod. = Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica.*
- Eust., *Comm. ad Hom. Il.* = Eustathius, *Commentarii ad Homeri Iliadem.*
- Eust., *Comm. ad Hom. Od.* = Eustathius, *Commentarii ad Homeri Odysseam.*
- Eust., *Comm. in Dion. Per.* = Eustathius, *Commentarium in Dionysii Periegetae Orbis Descriptionem.*
- Hdt. = Herodotos, *Historiai.*
- Hom., *Il.* = Homeros, *Ilias.*
- Iust. = Iustinus, *epitoma historiarum Philippicarum.*
- Ksen., *an.* = Ksenophon, *anabasis.*
- Ksen., *Hell.* = Ksenophon, *Hellenika.*
- Lukian., *salt.* = Lukianos, *de saltatione.*
- Mela* = Pomponius Mela, *De situ orbis.*
- Paus. = Pausanias, *Perihegesis.*
- Plat., *leg.* = Platon, *leges.*
- Plin., *ep.* = Plinius minor, *epistulae.*
- Plin., *nat.* = Plinius maior, *naturalis Historia.*
- Ps.-Skyl. = Pseudo Skylaks, *Periplous.*
- Ps.-Skymnos = Pseudo Skymnos, *Ad Nicomedem Regem.*
- Steph. Byz. = Stephanos Byzantios, *Ethnika.*
- Strab. = Strabon, *Geographika.*

Modern Kaynakça

- Ameling, W. (1994). *Prosopographia Heracleotica. I. Heraclea*, s. 115–168.
- An. Ép.* = *L'année Épigraphique.*
- Atasoy, S. ve Yıldırım, Ş. (Ed.). (2015). *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios. 2006–2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme.* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Avram, A. (1996 [1998]). Zu den Personennamen von Herakleia am Pontos. *Analele Universitatii Bucureşti, Studii Clasice* 45, 17–26.
- Avram, A. (2013a). *Prosopographia Ponti Euxini Externa (Colloquia Antiqua 8).* Peeters.
- Avram, A. (2013b). Indigenous Names in Heraclea Pontica. R. Parker (Ed.), *Personal Names in Ancient Anatolia (Proceedings of the British Academy 191)* (s. 51–62) içinde. Oxford University Press.
- Avram, A. (2016). Two Phrygian Gods Between Phrygia and Dacia. *Colloquium Anatolicum* 15, 70–83.
- Avram, A. (2018). Paphlagonian Notes. *Ancient West and East* 17, 65–81. <https://doi.org/10.2143/AWE.17.0.3284889>
- Avram, A., *Paphlagonian Names = On Paphlagonian Personal Names. Contextualising Pompeiopolis Urban Development in Roman Anatolia from a Comparative Perspective*, 9-10 Temmuz 2016, Taşköprü Belediyesi, Taşköprü-Kastamonu, 1–5 [Yayımlanmamış Bildiri Metni].
- Bağdatlı-Çam, F., Bora, A. ve Bilici[-Altunkayalier], H. (2019a). Amastris (Amasra) Antik Kentinde Arkeolojik Tespitler. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 24, 169–188. <https://doi.org/10.22520/tubaar.2019.24.009>
- Bağdatlı-Çam, F., Bora, A., Kürüm, M., Öztürk, B., Bilici[-Altunkayalier], H., Sağlan, S. ve ark. (2019b). Bartın İli Yüzey Araştırmaları: 2017–2018. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 37(2), 53–74.
- Bağdatlı-Çam, F. (Ed.) (2022). *Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması (BİYA), İlk Tespitler ve Belgeler (Paphlagonia'dan Parthenios'a I).* Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Brélaz, C. (2005). *La sécurité publique en Asie Mineure sous le Principat (Ier–IIIème s. ap. J.-C.): institutions municipales et institutions impériales dans l’Orient romain (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft 32)*. Schwabe.
- Bull. Ép.* = *Bulletin Épigraphique*.
- Cameron, A. (1939). ΘΡΕΙΤΟΣ and Related Terms in the Inscriptions of Asia Minor. W. M. Calder ve J. Keil (Ed.) içinde, *Anatolian Studies presented to William Hepburn Buckler* (s. 27–62). Manchester University Press.
- Chantraine, H. (1975). Zur Nomenklatur und Funktionsangabe kaiserlicher Freigelassener. *Historia* 24(4), 603–616. <https://www.jstor.org/stable/4435471>
- CIG* = *Corpus Inscriptionum Graecarum*.
- CIL* = *Corpus Inscriptionum Latinorum*.
- CIRB* = V. Struve (Ed.), *Corpus inscriptionum regni Bosporani*. Nauka, 1965.
- Corsten, T. (2006). The Rôle and Status of the Indigenous Population in Bithynia. T. Bekker-Nielsen (Ed.), *Rome and The Black Sea Region: Domination, Romanisation, Resistance (Black Sea Studies 5)* (s. 85–92) içinde. Aarhus: Aarhus University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv62hh2z.8>
- Corsten, T. (2010). Names in -ΙΑΝΟΣ in Asia Minor: A Preliminary Study. R. W. V. Catling ve F. Marchand (Eds.) içinde, *Onomatologos. Studies in Greek Personal Names presented to Elaine Matthews* (s. 456–463). Oxbow Books.
- Cremer, M. (1992). *Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien, 2: Bithynien*. Habelt.
- Crowther, N. B. (1991). Euexia, eutaxia, philoponia: Three Contents of the Greek Gymnasium. *ZPE* 85, 301–304. <https://www.jstor.org/stable/20187430>
- Dana, D. (2012). *Onomasticon Thracicum. Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine orientale, Mésies, Dacie et Bithynie (Μελετήματα. Kentron Hellēnikēs kai Rōmaikēs Archaioiētōs 70)*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών; de Boccard.
- Dana, M. (2011). *Culture et mobilité dans le Pont-Euxin. Approche régionale de la vie culturelle des cités grecques (Scripta antiqua 37)*. Ausinius Éditions.
- Dana, M. (2014). Étudiants et enseignants du Pont-Euxin à l’étranger d’après les données épigraphiques. V. Cojocaru ve C. Schuler (Eds.) içinde, *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit. Akten einer deutsch-rumänischen Tagung in Constanța, 20.-24. September 2010* (s. 121–140). Steiner.
- Daubner, F. (2015). Gymnasia. Aspects of a Greek Institution in the Hellenistic and Roman Near East. M. Blömer, A. Lichtenberger ve R. Raja (Ed.), *Religious identities in the Levant from Alexander to Muhammed: Continuity and Change* (s. 33–46) içinde. Brepols.
- Delorme, J. (1960). *Gymnasion. Étude sur les monument consacrés à l’éducation en Grèce*. E. de Boccard.
- Detschew, D. (1957). *Die thrakischen Sprachreste (Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung 14)*. Kommission bei R. M. Rohrer (Ed.) içinde.
- Dörner, F. K. (1962). Vorbericht über eine im Herbst 1961 ausgeführte Reise in Bithynien. *Anzeiger der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse* 99, 30–35.
- EA* = *Epigraphica Anatolica*.
- Edmondson, J. (2014). *Roman Family History*. C. Bruun ve J. Edmondson (Ed.), *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy* (s. 559–581) içinde. Oxford University Press.
- Erol Özdizbay, A. (2011). *Roma İmparatorluk Dönemi’nde Pontus-Bithynia Eyaleti’nde Agon’lar ve Agonistik Sikkeler* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Evangelos, A. (1997). Educational Athletic Institutions in Thrace during the Hellenistic and Roman Periods. *Australian Society for Sports History Bulletin* 27, 15–20.
- Feissel, D. (2016). Citoyenneté romaine et onomastique grecque au lendemain de la constitutio Antoniniana: les cognomina en –ιανός dans les inscriptions de Pamphylie et de Bithynie. B. Takmer, E. N. Akdoğan-Arca ve N. Gökalp (Ed.), *Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin / Sencer Şahin Anısına Yazılar* (s. 349–355) içinde. Kabcacı Yayıncılık.

- Fernoux, H.-L. (2004). *Notables et élites des cités de Bithynia aux époques hellénistique et romaine (IIIe siècle av. J.-C.-IIIe siècle ap. J.-C.). Essai d'histoire sociale*. Maison de l'Orient et de la Méditerranée.
- Fragiadakis, C. (1988). *Die attischen Sklavennamen von der spätarchaischen Epoche bis in die römische Kaiserzeit. Eine historische und soziologische Untersuchung*. Mannheim.
- Fuhrmann, C. J. (2011). *Policing the Roman Empire: Soldiers, Administration, and Public Order*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199737840.001.0001>
- Haake, M. (2008). Philosopher and Priest: The Image of the Intellectual and the Social Practice of the Elites in the Eastern Roman Empire (First–Third Centuries AD). B. Dignas ve K. Trampedach (Ed.), *Practitioners of the Divine: Greek Priests and Religious Figures from Homer to Heliodorus (Hellenic Studies Series 30)* (s. 145–165) içinde. Centre for Hellenic Studies.
- Haensch, R. (2006). Von den Augusti liberti zu den Caesariani. A. Kolb (Ed.), *Herrschaftsstrukturen und Herrschaftspraxis. Konzepte, Prinzipien und Strategien der Administration im römischen Kaiserreich (Akten der Tagung an der Universität Zürich, 18.-20.10.2004)* (s. 153–164) içinde. Akademie Verlag. <https://doi.org/10.1524/9783050084770.153>
- Hanell, K. (1934). *Megarische Studien*. A.-B. Ph. Lindstedts Univ.-Bokhandel.
- Harland, P. A. (2014). *Greco-Roman Associations: Texts, Translations, and Commentary. II. North Coast of the Black Sea, Asia Minor*. De Gruyter.
- Hin, S. (2007). Class and Society in the Cities of the Greek East: Education during the Ephebeia. *Ancient Society* 37, 141–166.
- Hirschfeld, G. (1888). Inschriften aus dem Norden Kleinasiens, besonders aus Bithynien und Paphlagonien. *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Philosophisch Historische Klasse* 22, 863–892.
- I.Heraclea = L. Jonnes (Ed.), *The Inscriptions of Heraclea Pontica. With a prosopographia Heracleotica by W. Ameling (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 47)*. R. Habelt, 1994.
- I.Leyden = H. W. Pleket, *The Greek Inscriptions in the "Rijksmuseum van Oudheden" at Leyden*. E.J. Brill, 1958.
- I.Smyrna = G. Petzl (Ed.), *Die Inschriften von Smyrna, Teil I: Grabschriften, postume Ehrungen, Grabepigramme; Die Inschriften von Smyrna Teil II.1, Bonn; Die Inschriften von Smyrna Teil II.2: Addenda, Corrigenda und Indices (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 23.1, 24.1, 24.2)*. R. Habelt, 1982, 1987, 1990.
- IDR III.5 = I. Piso (Ed.), *Inscriptions de la Dacie romaine III: Dacie supérieure 5: Apulum (Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles-lettres 24)*. De Boccard, 2001.
- IGBulg V = G. I. Mihailov (Ed.), *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae, I–V, Vol. 5: Inscriptiones novae, addenda et corrigenda*. RIVA, 1997.
- InscrIt = *Inscriptiones Italiae*.
- Jones, C. P. (1998). A Follower of the God Glykon. *EA* 30, 107–109.
- Jones, C. P. (1990). Lucian and the Bacchants of Pontus. *Echos du monde classique / Classical Views* 34 N.S. 9 no. 1, 53–63.
- Jonnes, L. (1986). Three Inscriptions from Heracleia Pontica. *EA* 7, 97–100.
- Kaegi, A. (2007). *Kaegi's Greek Grammar*. Trans. and Ed. by J. A. Kleist. Dower Publications.
- Kajava, M. (2004). Hestia Hearth, Goddess, and Cult. *Harvard Studies in Classical Philology* 102, 1–20. <http://doi.org/10.2307/4150030>
- Kalinka, E. (1933). Aus Bithynien und Umgegend. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts* 28 (Beiblatt), 45–112.
- Kennell, N. (2000). The Status of the Ephebarch. *Tyche* 15, 103–108. <https://doi.org/10.1080/09523360802513330>
- Kennell, N. (2006). *Ephebeia: A Register of Greek Cities with Citizen Training Systems in the Hellenistic and Roman Periods (Nikephoros Beihefte: Beiträge zu Sport und Kultur im Altertum Band 12)*. Weidmann.
- Kennell, N. (2009). The Greek Ephebate in the Roman Period. *The International Journal of the History of Sport* 26(2), 323–342.

- Kennell, N. (2018). Competition and Memory in an Epebic Victor List from Heraclea Pontica. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 61, 79–93. <https://doi.org/10.1111/2041-5370.12071>
- Kleijwegt, M. (1991). *Ancient Youth: The Ambiguity of Youth and the Absence of Adolescence in Greco-Roman Society (Dutch Monographs on Ancient History and Archaeology 8)*. J.C. Gieben.
- Laes, E. ve Strubbe, J. (2014). *Youth in the Roman Empire: The Young and the Restless Years?*. Cambridge University Press.
- Lehmann, C. M. (2009). Early Greek Athletic Trainers. *Journal of Sport History* 36(2), 187–204. <http://www.jstor.org/stable/26405186>
- Leschhorn, W. (1998). Die Verbreitung von Agonen in den östlichen Provinzen des Römischen Reiches. *Stadion* 24(1), 31–58.
- LGPN = *Lexicon of Greek Personal Names*. VA: T. Corsten (Ed.), *Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia*, Oxford 2010; VB: J. S. Balzat et al. (Ed.) *Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia*, Oxford 2013; VC: J. S. Balzat et al. (Eds.). *Inland Asia Minor*. Clarendon Press 2018.
- Lifshitz, I. (1968). Épigrammes grecques du Bosphore. *Rheinisches Museum für Philologie* 111, 23–36.
- LSJ = H. G. Liddell, R. Scott ve H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon. With a Revised Supplement*. Clarendon Press, 1996.
- Μάκρη, Η. Π. (1908). Ηράκλεια τοῦ Πόντου. Athens.
- MAMA VIII = W. M. Calder ve J. M. R. Cormack (Eds.), *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, VIII: Monuments from Lycaonia, the Pisidio-Phrygian Borderland, Aphrodisias*. Manchester University Press, 1962.
- Marek, C., *Amasra Museum* (1985). Katalog der Inschriften im Museum von Amasra: Mit Anhang. Die Inschriften von Amastris und die angeblische Pompeianische Ära der Stadt. *EA* 6, 133–156.
- Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia (Istanbuler Forschungen 39)*. E. Wasmuth.
- Marek, C. *Kat. Amastris* (1993). Katalog der Inschriften von Amastris. C. Marek (Ed.), *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia* (s. 157–187) içinde. E. Wasmuth.
- Marek, C. (2003). *Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien, Orbis Provinciarum*. von Zabern.
- Marek, C. (2009). Hellenisation and Romanisation in Pontus-Bithynia: An Overview. J. Højte (Ed.), *Mithridates VI and the Pontic Kingdom. The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies* (s. 35–46) içinde. Aarhus University Press.
- Marek, C. (2010). *Geschichte Kleinasien in der Antike*. Verlag C.H.BECK.
- Marek, C. ve Adak, M. (2016). *Epigraphische Forschungen in Bithynien, Paphlagonien, Galatien und Pontos (Philia Supplements 2)*. Kabalcı Yayıncılık.
- Макимова, М. И. (1956). Античные города Юго-Восточного Причерноморья. Синопа, Эмис, Трапезунд (*Güneydoğu Karadeniz Bölgesi Antik Kentleri. Sinope, Amisos, Trapezos*). Akademiya Nauk SSSR, Leningrad.
- Mayser, E. (1906). *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit; mit Einschluss der gleichzeitigen Ostraka und der in Ägypten verfassten Inschriften: Laut- und Wortlehre*. B.G. Teubner.
- McLean, B. H. (2002). *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine [323 B.C.–A.D. 337]*. University of Michigan Press.
- Mendel, G. (1901). Inscriptions de Bithynia. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 25, 1–92. <https://doi.org/10.3406/bch.1901.3380>
- Merkelbach, R. ve Stauber, J. (2001). *Steinepigramme aus dem Griechischen Osten, 2: Die Nordküste Kleinasien (Marmarameer und Pontos)*. Saur.
- Moga, V., Piso, I. ve Drîmbărean, M. (1998). Quatre monuments épigraphiques d'Apulum découverts dans le lit de Mureş. *Acta Musei Napocensis* 35, 109–118.
- Moretti, L. (1953). *Iscrizione agonistiche greche*. Signorelli.
- Özlem-Aytaçlar, P. (2010). An Onomastic Survey of the Indigenous Population of Northwestern Asia Minor. İçinde R. W. V. Catling ve F. Marchand (Ed.), *Onomatologos. Studies in Greek Personal Names Presented to Elaine Matthews* (s. 506–529). Oxbow Books.

- Öztürk, B. (2012). *Küçükasya'nın Batı Karadeniz Kıyısında Bir Antik Kent: Tios (Tieion)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Öztürk, B. (2013a). Tios (Zonguldak - Filyos) Antik Kenti'nde Dinsel İnanışlar ve Kültürler. Ş. Dönmez (Ed.), *Güneş Karadeniz'den Doğar. Sümer Atasoy Armağanı / Lux Ex Ponto Euxino. Studies Presented in Honour of Sümer Atasoy* (s. 331–346) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Öztürk, B. (2013b). Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğli) Antik Kenti Epigrafik Araştırmaları ve Tarihsel Sonuçları. N. Türker, G. Köroğlu ve Ö. Deniz (Ed.), *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi / Ist International Conference on the Black Sea Regional Culture Bildirileri, 6-9 Ekim / October 2011, Karadeniz Kültür Varlıklarını Koruma ve Koruma Derneği, Sinop / Türkiye, Bildiri Kitabı / Proceedings Book* (s. 505–528) içinde. Karabük Üniversitesi.
- Öztürk, B. (2015). 2007–2012 Tios Kazılarında ve Çevresinde Bulunan Yazıtlar. S. Atasoy ve Ş. Yıldırım (Ed.), *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios. 2006–2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme* (s. 82–111) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Öztürk, B. (2016a). Karadeniz Ereğli Müzesi'nden Herakles Aleksikakos'a Sunulan Bir Adağın Düşündürdükleri. B. Takmer, E. N. Akdoğu-Arca ve N. Gökalg (Ed.), *Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin / Sencer Şahin Anısına Yazılar* (s. 682–698) içinde. Kabalcı Yayıncılık.
- Öztürk, B. (2016b). A Funerary Inscription from Herakleia Pontike: Ephebarchos and Paraphylax Aurelius Artemonios Menios. *ZPE* 199, 99–103. <http://www.jstor.org/stable/26603697>
- Öztürk, B. (2016c). Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğli) Antik Kentinde Dinsel İnanışlar. A. Efiloğlu, N. Hatunoğlu, H. Özer, T. Gürdal ve H. Sankır (Ed.), *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri, 6–18 Ekim 2014, Zonguldak* (s. 81–110) içinde. Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, B. (2016d). New Inscriptions from Karadeniz Ereğli Museum III. *Tyche* 31, 227–233, Plates 24–27. <https://doi.org/10.15661/tyche.2016.031.14>
- Öztürk, B. (2016e). Two new Milestones from Tios/Tieion in the Karadeniz Ereğli Museum. *Philia* 2, 83–91. <https://dergipark.org.tr/en/pub/philia/issue/37086/429084>
- Öztürk, B. (2017). *Corrigenda et Addenda* to the Inscriptions of Herakleia Pontike from Karadeniz Ereğli Museum, *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 20, 213–221. <https://doi.org/10.22520/tubaar.2017.20.011>
- Öztürk, B. (2018). Bithynia-Paphlagonia Sınıırından (Tios veya Hadrianopolis) Bir Yazıt Üzerine Düşünceler, Zeus Syrgastes/Syrgastios Kültü ve Agon'u. M. Arslan ve F. Baz (Eds.), *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler* (s. 717–740) içinde. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Öztürk, B. (2021a). New Inscriptions from Karadeniz Ereğli Museum IV. *Tyche* 35, 143–155, Plates 13–18. <https://doi.org/10.25365/tyche-2020-35-11>
- Öztürk, B. (2021b). A New Grave stele of a Roman veteranus from the southwest of Tios (Devrek/Dadybra?). *Acta Classica Mediterranea* 4, 9–28.
- Öztürk, B. (2022). Amastris Üzerine Yapılan Epigrafik Çalışmalar ve 2017-2019 Yılları Arasında Bartın İli Yüzey Araştırması'nda Bulunan Amastris Yazıtları. F. Bağdatlı-Çam (Ed.), *Bartın İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması (BİYA), İlk Tespitler ve Belgeler (Paphlagonia'dan Parthenios'a I)* (s. 171–213) içinde. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Öztürk, B. (2023). Some Aspects of the Socio-Cultural Life of Roman Heraclea Pontica in the Light of the Epigraphic, Numismatic and Literary Evidence. G. Tsetskhladze ve Ş. Yıldırım (Ed.), *Tios/Tieion on the Southern Black Sea Colonisation* (s. 168–194) içinde. Archaeopress. <https://doi.org/10.32028/9781803276205>
- Öztürk, B. ve Sönmez, İ. F. (2009). New Inscriptions from the Karadeniz Ereğli Museum I. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 132, 129–138.
- Öztürk, B. ve Sönmez, İ. F. (2011). New Inscriptions from the Karadeniz Ereğli Museum II. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 137, 155–166.
- Öztürk, B. ve Sönmez, İ. F. (2015). Türkiye Müzelerindeki Tios Yazıtları. S. Atasoy ve Ş. Yıldırım (Ed.), *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios. 2006–2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme* (s. 112–122) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Öztürk, H. S. ve Öztürk, B. (2016). Amasra Müzesi'nden Yeni Yazıtlar I. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 19, 231–242. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubaar/issue/61841/925527>

- Öztürk, H. S. (2006). *M.Ö. II.–M.S. IV. Yüzyıllarda Likya-Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Paliga, S. (2006). *Etymological Lexicon of the Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*. Fundapa Evenimentul.
- Papazoglou, E. (1988). Les stèles éphébiques de Stuberra. *Chiron* 18, 233–270. <https://doi.org/10.34780/cx6d-c5hb>
- Pargoire, J. (1898). Inscriptions d'Héraclée du Pont. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 22, 492–496. <https://doi.org/10.3406/bch.1898.3498>
- Palumbo Stracca, B. M. (1994). L'epitafio del pantomimo Crispo. *Rivista di cultura classica e medioevale* 36(1/2), 225–233. <https://www.jstor.org/stable/23946950>
- Peek, W. (1955). *Griechische Vers-Inschriften, I: Grab-Epigramme*. Akademie-Verlag.
- Petolescu, C. C. (1978). Les colons d'Asie Mineure dans la Dacie romaine. *Dacia N.S.* 22, 213–218.
- Pfuhl, E. ve Möbius, H. (1977-1979). *Die ostgriechischen Grabreliefs, I–IV*. Verlag Philipp von Zabern.
- Puech, B. (1994). Charilampianè Olympias (Aurelia) (C 98). R. Goulet (Ed.), *Dictionnaire des philosophes antiques, II: Babélyca d'Argos à Dyscolius* (s. 294) içinde. CNRS éditions.
- Rec. Gén.* = *Recueil général des monnaies grecques d'Asie mineure. Commencé par W. H. Waddington continué et complété par F. Babelon et T. Reinach. Tome premier 1er fascicule: Pont et Paphlagonie*. 2e édition. Ernest Leroux, 1925.
- Ricl, M. (2009). Legal and Social Status of *threptoi* and Related Categories in Narrative and Documentary Sources. İçinde H. M. Cotton, R. G. Hoyland, J. J. Price ve D. J. Wasserstein (Ed.), *From Hellenism to Islam, Cultural and Linguistic Change in the Roman Near East* (s. 93–114). Cambridge University Press.
- Robert, L. (1934). Variete. *Revue Archéologique* 3, 88–94.
- Robert, L. (1937). *Études Anatoliennes. Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*. De Boccard.
- Robert, L. (1960). *Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques, XI–XII*. Adrien-Maisonneuve.
- Robert, L. (1963). *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine (Bibliothèque archéologique et historique 13)*. Maisonneuve.
- Robert, L. (1980). *A travers l'Asie mineure: Poètes et prosateurs, monnaies grecques, voyageurs et géographi (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 239)*. De Boccard.
- Robert, L. (1981). Amulettes grecques. *Journal des Savants*, 3–44. <https://doi.org/10.3406/jds.1981.1421>
- Roueché, C. (1993). *Performers and Partisans at Aphrodisias in the Roman and Late Roman Periods. A study based on inscriptions from the current excavations at Aphrodisias in Caria; with appendix IV by Nathalie de Chaisemartin (Journal of Roman studies monographs, no. 6)*. Society for the Promotion of Roman Studies.
- Ruscu, L. (2003). *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum (Hungarian Polis Studies 10)*. University of Debrecen, Department of Ancient History.
- Ruscu, L. (2017). Über Sex. Vibius Gallus aus Amastris. *Istraživanja, Journal of Historical Researches* 28, 52–68. <https://doi.org/10.19090/i.2017.28.52-68>
- Samama, É. (2003). *Les médecins dans le monde grec. Sources épigraphiques sur la naissance d'un corps médical (Hautes études du monde gréco-romain 31)*. Librairie Droz.
- SEG* = *Supplementum Epigraphicum Graecum*.
- Sherk, R. K. (1991). The Eponymous Officials of Greek Cities III. *ZPE* 88, 225–260. <https://www.jstor.org/stable/20187555>
- Speidel, M. P. (1995). Kampanische Kohorte und Legionsreiter. Zwei Soldatengrabsteine aus Amastris. R. Frei-Stolba ve M. A. Speidel (Ed.), *Römische Inschriften. Neufunde, Neulesungen und Neuinterpretationen. Festschrift für Hans Lieb zum 65. Geburtstag dargebracht von seinen Freunden und Kollegen* (s. 123–132) içinde. F. Reinhardt.
- St. Pont.* III = J. G. C. Anderson, F. Cumont ve H. Grégoire, *Studia Pontica, III: Recueil des inscriptions grecques et latines du Pont et de l'Arménie, Fasc. I*. H. Lamertin, 1910.
- Strasser, J. Y. (2004). Inscriptions grecques et latines en l'honneur de pantomimes. *Tyche* 19, 175–212. <https://doi.org/10.15661/tyche.2004.019.12>

Şahin, S. (1975). Das Grabmal des Pantomimen Krispos in Herakleia Pontike. *ZPE* 18, 293–297. <https://www.jstor.org/stable/20180929>

Vita, R. de (2015). Un lottatore di Amastri sul Ponto in Campania. *Epigraphica* 77, 229–239.

Weaver, P. R. C. (1972). *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*. Cambridge University Press.

Weber, W. (1907). *Untersuchungen zur Geschichte der Kaisers Hadrianus*. Teubner.

Yıldırım, Ş. (2017). Tios-Tieion: Söylenecek Çok Önemli Bir Şeyi Olmayan Kent. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7(14), 206–242. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkede/issue/40912/494091>

Yıldırım, Ş. (2021). Tieion Akropolis. *Belleten* 85(303), 383–422. <https://doi.org/10.37879/belleten.2021.383>.

Yıldırım, Ş. (2022). Results of Recent Archaeological Investigations of Archaic Tieion. J. Boardman, J. Hargrave, A. Avram ve A.V. Podossinov (Ed.), *Connecting the Ancient West and East, Studies Presented to Prof. Gocha R. Tsetskhladze* (s. 383–422) içinde. Peeters Publishers. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2zx9pww>

Yıldırım, Ş. (2023). The Acropolis Temple of Tios (Tieion). G. R. Tsetskhladze ve Ş. Yıldırım (Ed.), *Tios/Tieion on the Southern Black Sea in the Broader Context of Pontic Archaeology* (s. 33–51) içinde. Archaeopress. <https://doi.org/10.32028/9781803276205>

ZPE = *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*.